

SZÁSZRÉGEN ÉS VONZÁSKÖRZETE A SZÁZADOK FOLYAMÁN

Szászrégen és környéke 1876-ig Torda vármegyéhez, majd Maros-Torda vármegyéhez tartozott. Torda vármegye magában foglalta az Aranyos folyó völgyét, Torda város környékét, a Mezőség déli sávját az Aranyos és Maros folyóig (kivéve a Mezőség ún. székely falvait), valamint a Felső-Maros mentét a Várhegy-Sáromberke vonalától egészen Maroshévízig. Maros-Torda vármegye a régi Torda megye felső kerületéből, Marosszékből, Kolozs megye öt és Naszódvidék két községéből alakult. Magva Marosszék, székhelye Marosvásárhely volt. Hegyes-dombos vidéke a Kelemen-havasoktól délre, a Maros és Kis-Küküllő völgyei közt elterülő vidéket foglalta magába. A megye területe 4324 km² lett, lakosainak száma 165000. 1910-ben a megye összlakossága 219589 személy, ebből 60% magyar, 32% román, a többi egyéb nemzetiségű.¹ Nyolc járásra Erdőszentgyörgy, Maros (alsó és felső), Mezőbánd, Nyárádszereda, Régen (alsó és felső), Teke - oszlott. A régeni alsó járáshoz 41, a felsőhöz 25 falu tartozott.²

Az 1920 utáni közigazgatási átszervezés következtében a megye első számú vezetője a kormány által kinevezett prefektus lett. A megye jogi személy, a járás összekötő és ellenőrző szerv, a község szintén jogi személy, amely több falut foglal magába. 1940 augusztusa után a megye ismét Maros-Torda lett, nyolc járással. Szászrégen megyei rangú város címet viselt.

A régeni alsó és felső járásban élő lakosság száma és etnikai megoszlása 1880-ban, 1910-ben, 1930-ban és 1941-ben:

Régeni alsó járás:

Évszám	1880	1910	1930	1941
Román	16 561	24 011	27 975	28 454
Magyar	8 633	13 886	12 235	15 861
Német (szász)	1 119	1 478	1 025	1 012
Egyéb (többségben roma)	2 929	1 170	1 729	1 919
Összesen	29 242	40 545	42 964	47 2463

Régeni felső járás:

Évszám	1880	1910	1930	1941
Román	16 230	21 204	22 741	22 289
Magyar	5 796	11 990	10 899	14 260
Német (szász)	1 421	2 921	2 081	2 201
Egyéb	1 910	913	1 727	1 691
Összesen	25 357	37 028	37 448	40 4414

A szocialista rendszer felszámolta a megyerendszert. 1950-ben tartományok, rajonok alakultak. 1952-ben létrejött a Magyar Autonóm Tartomány, 13 550 km² területtel, 731000 (1956) lakossal. A tartomány népességének 78%-a magyar, 20%-a román. Tíz rajonjából nyolc a tulajdonképpeni Székelyföldből áll, kettő Régen és Maroshévíz - az egykori Maros-Torda megyéhez tartozott. 1960-ban átszervezik a Magyar Autonóm Tartományt. Leválasztják róla és Brassó tartományhoz csatolják a volt Háromszéket, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely rajonokat. Brassó tartományból hozzácsatolják Dicsőszentmárton rajont, Kolozs tartományból pedig Marosludas rajont. Megszüntetik Erdőszentgyörgy rajont. Az új tartomány neve: Maros-Magyar Autonóm Tartomány. A közigazgatási-területi egységeket a tartományi, rajoni, városi és községi néptanácsok - az államhatalom helyi szervei - igazgatják.

1968-ban visszaállítják a megyerendszert. A megyésítés során a volt tartományi alárendeltségű és fontosabb ipari városok municípiumok lesznek; Marosvásárhely, Segesvár municípiumok; Régen, Dicsőszentmárton, Ludas, Radnót, Szováta városok. Maros megyében 90 község van, ezek 504 falut egyesítenek. Az 1992-es januári népszámlálás adatai szerint Maros megyének 610 053 lakosa volt, melyből 317 541 román, 252 651 magyar (41,4%), 4588 német, 35 273 egyéb (34 798 roma, 199 zsidó, 41 ukrán, 12 szerb, 11 szlovák) nemzetiségű. A néptanácsok továbbra is az államhatalom helyi szervei maradnak, tág hatáskörrel. A néptanácselnöki tisztségeket összevonják az annak megfelelő szintű kommunista pártbizottságok első titkári funkcióival. Így a megyei első titkár hivatalból a megyei néptanács elnöke, a városi első titkár a városi néptanács elnöke lesz. Hasonló tisztségösszevonás történik községi szinten is. A megyei, városi és községi néptanácsok székhelyét is egyesítik a megfelelő szintű pártbizottságokéval, miáltal biztosítják a pártpolitika maradéktalan végrehajtását az államigazgatásban.⁵

Régen 1968 után megyei alárendeltségű, 1994 decemberétől megyei város. Szászrégen és környéke a középkorban királyi birtok volt, és mint ilyent adományozta azt II. Endre király (1205-1235) a XIII. század elején a Kacsics nembeli Simon bárnak. Az ezzel kapcsolatos első okleveles adatunk 1228-ból való, mely egy tragikus kimenetelű eseménnyel van összefüggésben.⁶ Az oklevél értelmében II. Endre király a Gertrúd királyné megöletésében vétkes Kacsics nembeli Simon bántól elveszi a gyekői és széplaki uradalmat, s a Tomaj nembeli Dénes fia (II.) Dénes tárnokmesternek, a későbbi Losonczi, valamint a losonczi Bánffy és a Dezsőfi család közös ősiének adományozza. Az adománylevelél leírja a birtok határait is. Ebből megtudjuk, hogy hatalmas területről van szó, melynek határa az egykori Kolozs vármegyei Dextrádszéplak, illetőleg ennek szomszédságában: az egykori Maros-Torda vármegyei Szászrégen vidékétől észak, északkeleti irányban, egyfelől a Luc-patak mentén észak felé, majd ezt elhagyva a Sajó folyó és Budák-patak felső folyása mentén, a régi Torda, Kolozs és Doboka, a későbbi Maros-Torda, Kolozs és Beszterce-Naszód megyében halad; másfelől keletre haladva a Maros mentén húzódik egészen a Kelemen-havasig, a régi Torda, majd Maros-Torda vármegyébe.⁷

A losonczi Bánffyak birtoka a Maros felső folyása mentén magában foglalta a mai Szász- és Magyarrégent, Beresztelkét, Holtmarost, Magyarét, Marosoroszfalut, Monosfalut, Marosligetet, Dédát, Fülcházát, s a XIV. században a Magyaré határában fekvő Mentővállját. A XV. században megszereztek a Szászrégentői délre fekvő Vajdaszentiványt, a Kacsics-nemzetség más ivadékainak a szécsényi Salgaiaknak és Szécsényieknek a birtokait is: a mai Magyar(Nagy)fűlpöst, Kisfűlpöst, Unokát, Körtekaput és Sárpatatot. A többi birtokuk Kolozs és Doboka vármegyébe voltak.⁸

A vidék népesedésének alakulásában főként a Tomaj-nembeli (II.) Dénes nádor és fia, Losonczi (III.) Dénes ispán, valamint ennek fia, (I.) Tamás játszottak szerepet. A XIII. század eleji, a tatárjárás előtti telepítésben részt veti Bana ispán is (az ő nevét viseli Banyi, a jelenlegi Mezőbanyica), a Kökénycs-Radnót nembeli Mihály és öccse, Simon bán, a tatárjárás előtt a Tomaj nembeli Dénes tárnokmester is. Valószínűleg az ő nevét viseli az Erdőszakái halárában eltűnt Dénesteleke. A telepítésben szerepet játszott a Kolozsmonosíori apátság is. A bal a ja délnyugati része a kolozsmonostori apátságé volt, s ezért van a faiu elnevezésében a párhuzamos helynév-megjelölés: Abafája-Apáti.⁹

Az 1241-42-es tatárjárás kiterjedt a Felső-Maros mentére is, és hatalmas pusztítással járt: egyes falvak (Rados, Dénesteleke) elpusztultak, mások lakossága pedig meggyérült. Ezek pótlására Losonczi (III.) Dénes magyarokat, szászokat és oroszokat telepít. A telepítés folytatódott a XIV. század elején is. A betelepítés következtében Szászrégen központ körül a korábban meglévők helyén számos szász lakosságú település keletkezett. A Maros völgyében: Alsó- és Felsőidecs, Szászdisznajó (azonos Alsórépával, így említik a XVII. század közepéig), Szászszakái (a XVI-XVII. században Pusztaszakái, Erdőszakái nyugati határában lehetett); Falfaluban a magyarok mellé telepítettek szászokat; Szászrégen, Petele, Körtvélyfája; a Lue-palak völgyében Alsó- és Felsőgledény, Monor, Vajola, Batos, Dextrád, Ludvég, Szászfülöpös (ma Kisfülöpös); a Mezőség keleti felében Banyi, összesen 17 faluban. Ezek közül a későbbi századokban elrománosodtak: Monor, Gléden, Banyi, Szászdisznajó. Szászfülöpösre magyar és román lakosság telepedett. Mások: Körtvélyfája, Falfalu elmagyarosodtak. Elrománosodott a három oroszfalú is: Marosoroszfalu, Oroszidecs (Felsőoroszfalu) és Felsőidecspatak.¹⁰

A XIII-XV. század folyamán kialakult a vidék végleges települési arculata.

A történelem viszontagságai következtében egyes falvak eltűntek: Benk-Benktelke (Szászrégen déli részén a Beng nevű határrész), Dénestelke (a mai Erdőszakái halárában), Magyarszakái (eltűnt falu Erdőszakái határában), Szászszakái, Szarvasmező (Disznajó határában feketett), Hodor (Alsórépa, Gledény határában lehetett), mások meggyérüli lakossága (Veresszék, Alsógléden-Kledyn) a szomszédos falvak lakosságába olvadt bele. A XV. század végén keletkezett Füleháza déli részén Magyarópataka (Sebespataka), a XVIII. század végén pedig a Magyaró északi felében levő Fickó település.¹¹

Palkó Attila történész, Magyaró szülötte, a vidék történelmi múltja eseményeinek kutatója, szakértője szerint, a feudális magyar állam hatalmát erre a területre valószínűleg a XI. század folyamán terjesztette ki. A XI. századi megtelepedésről tanúskodik a két földvár is: az egyik a Beng nevű határrészben, a másik a Luc-patak teraszán, a vajdaszentiványi román és magyar temető határában. A magyar lakosság feltehetőleg két úton telepedett le, egyrészt a Torda vármegye délnyugati részéből, másrészt a Kolozs és Doboka vármegyékhez tartozó Mezőség keleti feléből.

A szász lakosságot a XIII. század közepén és a XIV. század elején telepíthetlek be erre a vidékre, Flandriából és a Rajna mentéről jöttek ide. Rajtuk kívül a XIII. század második felében, illetve a XIV. század végén még oroszokat telepítettek be néhány faluba (Görgényoroszfalu, Marosoroszfalu, Idecspataka slb.). A román lakosságot illetően csak a XIV. századtól kezdve vannak okleveles adatok.¹²

Az 1228-as oklevél adataiból és a helynevek elemzéséből következtethetünk a falvak keletkezésének idejére és nevének eredetére. Korai, valószínűleg XI. századi település lehet a

Maros völgyében és a Luc-patak mentén: Régen, Széplak, Monor, Lövér, Vécs, Idecs, Vajdaszentivány, Bátos, Dextrád. Később keletkezhetett a Régentői északra fekvő Marosfalu (villa Principis, Pränzdorf).

Alapítója talán Béla herceg, a későbbi IV. Béla (1235-1270) lehetett.

Etnikai szempontból vizsgálva az itt lakó népeket, a következő állapítható meg: a gyér szláv települések mellett megtelepedtek az I. (Szent) László király (1077-1095) által behozott magyarok, valamint a török eredetű úzok és besenyők. Erre engednek következtetni a Régen körüli és mezősi helynevek: Bala, Bátos, Bölkény, Görgény, Erese, Monor, Szakái, Ózd (a mai Uzdiszenlpéter), Pinár (Várhegy), Dobrony.¹³

A Maros-szoros végleges betelepítésére csak a XVIII-XIX. században került sor. Ezen a részen keletkezett települések: Bisztra, Galonya, Borzia, Jód, Ratosnya, Andrenyásza, Szalárd, Palotailva, Nyágra, Mesterháza, Göde, Csobotány. E vidék lakossága vegyes összetételű. Találunk többségében magyarok, románok és szászok lakta falvakat is.

Közigazgatásilag e terület fölött három vármegye - Doboka, Kolozs, Torda osztozott, s védelmére építik fel Marosvécsen a római katonai tábor (castrum) köveiből az egyik legrégebbi feudális várat. A hadászati fontos helyen létesült vécsi vár - Görgény várával együtt - a Maros völgyet és a Mezőségeket védte a kelet felől támadó ellenséggel szemben.

A vidék központja, gazdasági, közigazgatási, kulturális és egyházi szerepét tekintve Szászrégen lett.

SZÁSZRÉGEN

Suciu Coriolan a *Dictumur istoric al localitatilor din Transilvania* című munkájának Régenre vonatkozó részében a következőket állítja a város nevével kapcsolatban:¹⁴ a város első írásos említése 1228-ból való, ekkor REGUN néven említik a dokumentumok; 1348-ban Regen, 1349-ben Regym, 1427-ben oppidum Regen, 1437-ben Reghen, 1474-ben Zaazregen, 1501-ben Reghewn, 1509-ben Nagh Regen, 1733-tól a már mindmáig használatos elnevezés és egyre gyakoribb: Szász-Régen. 1808-ban felbukkan a dokumentumokban a város román nyelvű elnevezése is: Reginu. 1850-ben isméi Szászrégen, majd 1854-ben egyszerre három nyelven is említik a város nevét: Szász. Régen, Säschsich-Reen, Regin.

Magyarrégen - mint különálló település - nevének előfordulása 1926-ig, a különböző dokumentumokban: 1358-ban Magyarregen, 1381-ben poss. Magar Regun, 1469-ben és 1509-ben Magyar Regen, 1645-ben Magyar Regen, 1750-ben Magyar Regin, 1760-62-ben Magyar Régen, 1850-ben Regyien Ungurcszk, 1854-ben Magyar-Régen, Ungarisch-Rccn, Reginu Ungurcsc.¹⁵

A VÁROS FÖLDRAJZI HELYZETE

Szászrégen az Erdélyi-medence északkeleti felén, a Mezőség peremén, a Görgényi-havasok aljában, a Maros és Görgény folyó összefolyásánál fekszik; a hegy (Kelemen- és Görgényi-havasok) és dombvidék találkozásánál mentén, fontos közlekedési utak kereszteződésénél alakult ki. A Felső-Maros mentén, északdéli irányban itt halad át a közúti

és vasúti forgalom, kelet felé a Görgény völgyébe, Szovátát érintve pedig Székelyudvarhelyre vezet az út; északnyugatra Dextrád, Széplak, Bátos, Vajola, valamint Beszterce vidéke közelíthető meg; Kolozsvárra pedig a Mezőséget kelet-nyugati irányban átszelő úton juthatunk el. Szászrégen nemcsak fontos útkeresztvezetési csomópont, hanem ugyanakkor több különböző földrajzi tájegység - a gabonatermő Mezőség pereme és a Maros völgye, a gabona-, gyümölcs- és szőlőtermesztésre kiválóan alkalmas Lucpatak völgye, a dús havasi legelőkben és nagy kiterjedésű erdőkben bővelkedő görgényi és Felső-Maros menti hegyvidék - találkozási pontján fekszik.

A várost északon Marosfalu, északnyugaton Dextrád, Széplak, északkeleten Alsóidecs, keleten Görgényoroszfalu, Görgénysóakna, délen Pelelc és Vajdaszentivány, délkeleten Alsóbölkény, nyugaton Mezőszentandrás. délnyugaton pedig Bereszlelc határolja.

A helységet nyugaton a Bodogáj-, a Kosár-, a Kerek-, a Fritsch- és a Hédelerdő övezi. A várostól délre a termékeny Marostere tárul fel, melyet keletről a Görgényi-havasok nyúlványai határolnak; előterükben a Mocsárdó és a cukorsüveg alakú görgényszentimrei Rákóczi-hegy található, mögöttük a Kereszt-hegy (1515 m) és a Mezőhavas (1777 m) sötétlik. E pompás tájképet a Rákóczi-hegytől északra lévő Nyerges-hegy és a Kelemen-havasok zárják be. Ezen gyönyörű keret közepén fekszik az egymással összeépült Régen: Szászrégen, a városi déli. Magyarrégen pedig az északi részén.

A szászrégen evangélikus templom és az egykori evangélikus leányiskola (Ősz P. Zoltán rajza)

A VÁROS TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE

A mai értelemben vett Régen az egymással összeépült, majd 1926-ban közigazgatásilag is egyesített Szász- és Magyarrégen, valamint az 1956-ban hozzácsatolt Abafáját és Radnótfáját foglalja magában. Első írásos említése - REGUN néven - a már említett II. Endre király kancelláriája által kibocsátott birtok-adománylevélben (1228) olvasható.¹⁶ Magyarrégenről mint különálló településről 1358-ban történik említés.¹⁷

Szászrégen nevével 1228 után már gyakrabban találkozunk. 1241-ben és 1285-ben a mongolok dúlták fel, nagy anyagi és emberveszteséget okozva.¹⁸

Egy monda szerint a város jámbor polgárai úgy akarták meglágyítani a mongolok szívét, hogy processziós menetben indultak elébük. Szent András község határában találkoztak a templomi zászlókkal és papjaikkal vonuló régeniek a mongolokkal, akik irgalmatlanul lemészárolták az egész tömeget. Ma is mutogatnak a Luc-patak mentén egy helyet, ahol a régi Szászrégen lakói el vannak temetve. 1330-ban egyházi esperesség (dekanátus), 1332-ben pedig egyházi káptalanság székhelye, melynek kilenc helység vallási közössége adót fizetett.¹⁹

1330-ban, Miklós plébános idejében felépítik a gótikus stílusú templomát. Ugyancsak a Miklós plébános neve szerepel abban a pápai tizedjegyzékben, amely szerint 1332-ben 3 lotó ezüstöt fizet, majd 18 régi banálist, 1333-ban fél fertó ezüstöt, 1334-ben 5 garast és ismét 8 garast, 1335-ben fél fertó ezüstöt.²⁰

1382-87 között Losonczy László, Erzsébet magyar királyné követe Rómában járván, arra kapott felhatalmazást a pápától, hogy a Régen városban levő Szűz Mária tiszteletére szentelt, toronnyal és haranggal bíró egyháza mellé egy perjel és hét szerzetes számára házat építhessen, az egyházat a Szent Ágoston-rendi remeteszervezetek gondjaira bízassa, az ottani Szent Györgyről elnevezett kápolnát pedig parókiális egyházzá tehesse.²¹

Magyarrégenben 1381-ben malmokat és kúriát említenek. Mindkettő a Losonczy, 1. Bánffy, Dezsőfi, s a Losonczyaktól zálogban a Rhédci, Demjendi, Dézsi, zalaházai Zalai, lónai Tőki, sólyomkői Ördög, a harinai Farkas és a bikoli Bikli családoké volt.

Lendített előhaladásán a szabadabb fejlődési biztosító mezővárosi státus elnyerése a XV. század elején.²² Ez a jogállás biztosította belső ügyeinek, közigazgatásának, elsőfokú igazságszolgáltatásának saját köréből választott elöljárók általi intézését. Peres ügyeikkel első fokon saját bitói fórumokon kezdték, s ha valamelyik polgár ezzel az ítélettel nem volt megelégedve, a beszercei vagy pedig a szebeni „szász egyetem” törvényhalóságához fellebbezhetett. Ezenkívül a város lakói megszabadultak az egyik súlyos feudális tehertől, a robotleljesítés kötelezettségétől, ugyanakkor a kiváltságlevelek mentesítették a régenieket az alól, hogy „a lopott marha nyomát bevegyék és kiadják, vagy pedig nyom be nem adás esetén a kárt megtérítsék”. A város lakóit már nem jobbágyoknak, hanem civesnek, polgároknak titulálják. Ugyanakkor a kiváltságlevél biztosítja számukra a szabad költözködési jogot is. Bár a város lakóit már polgároknak nevezik, mégsem szűnt meg személyi függőségük a földesuraktól, mivel a birtok tulajdonjoga továbbra is a patrónusokat illette, így a birtok használatáért továbbra is bizonyos pénz- és terményszolgáltatással tartoztak.

Előnyös jogi helyzete a vásártartásban és a céhszervezésben is megnyilvánult. 1427-től kezdve jogában állt évente négy országos vásárt és minden héten csütörtökön hetivásárt tartani.²³ A vásárok serkentőleg hatottak a város és a vidék gazdasági életére. Hasonló szerepük volt a céheknek a kézműipari termelés fellendítésében.

A szászrégeni polgárok megőrizték kiváltságaikat a következő századokban is: 1554-ben I. Ferdinánd király, 1566-ban János Zsigmond, 1597-ben Báthori Zsigmond, 1625-ben Bethlen Gábor, 1632-ben I. Rákóczi György, 1654-ben II. Rákóczi György, 1726-ban pedig VI. Károly is megerősítette a városi szabadságjogokat.²⁴ Az uralkodók által biztosított szabadságjogok ellenére nem szűnt meg ezután sem a régeni mezővárosi polgárságnak

földesuraival szembeni küzdelme annak érdekében, hogy megőrizze kivívott szabadságjogait, és véglegesen felszabaduljon a feudális kötöttségek alól.

A XV. században a Felső-Maros mentét elkerülték ugyan az Erdély déli részét sújtó fosztogató, pusztító török dúlások, de a lehetséges veszély állandó nyugtalanságban, rettegésben tartotta e vidék lakosságát is. A török betörés, a rabló csapatok elleni védekezés szükségessé tette erősített kastélyok, kőfalak és bástyák építését. Hasonló céllal építhették a XV. század közepén a magyarói és a disznajói erősített kastélyokat s az azokat védő kőfalakat. Valószínű, hogy ebben az időben épülhetett a szászrégeni vár (castrum Reghewn) is, amelyet 1501ben említenek először; Honterus 1532-es térképe is castrumként mutatja, erődként, hegyes toronykapuval, két bástyával, valószínűleg két körfallal, amelyet egy árok is körülvevett.²⁵ A kőfalon belül volt a papgazdaság, az iskola, belső oldalán az éléskamrák és ezek alatt a borpince. Az épületek mellett helyezhették el a védelmi eszközöket, s amikor a béke veszélyben volt, a lakók ide jöttek védelmet találni. Ez a vár a jelenlegi evangélikus templom körüli térséget övezte. A kőfalon a következő felirat volt: „Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.” (Nincs üdv a háborúban, békét óhajtunk mindnyájan.)²⁶ Napjainkban a régi kőfalnak csak egy kis része látható, erre épült a paplak.

A XVI. század közepének, főleg a második felének nagy eseménye egész Erdélyben, így a Felső-Maros mentén is, a reformáció elterjedése, elsőként a lutheri, majd az 1560-as évektől kezdve a kálvini irányzat, végül az unitárius vallás. A szászok a lutheri, a magyarok a kálvini reformációt követték. Szászrégenben az evangélikus vallás elterjesztését Joseph Kimpiusnak tulajdonítják (1551). Egyébként ezt az eseményt bizonyítja a templom déli falán látható felirat is. A reformáció előtt az egész város lakossága katolikus, utána nagy többségben lutheránus lett.

Sokáig a magyarrégeni templom is a lutheránusoké volt. A reformátusokról 1749-ből van adat, akik éles ellentétben álltak a lutheránusokkal. 1773-ban a reformátusok elűzik a lutheránus lelkészt, Thomas Leprichet. A lutheránusok újra próbálkoznak, de az ide küldött Adleff Sámuel már csak magánházaiban tud működni, s hamarosan Idecsre költözik. Ettől kezdve véglegesen a reformátusoké a magyarrégeni templom.²⁷

A reformáció korában az egyházszerkezet terén is változás történt. A középkori Ózdi Főesperesség felbomlott. A kálvinista hitre tért magyar falvak egyházközösségei - püspöki rendelkezés nyomán - a Marosi Református Egyházmegyéhez kerültek, s oda is tartoztak mindaddig, míg a XVII. század közepén az Ózdi Főesperesség területén megalakulhatott a görgényi egyházmegye. A régeni dekanátus evangélikus szász és részben magyar falvai - Felfalu, Körtvélyfája - az újonnan alakult szászrégeni „káptalan” keretében fejtették ki egyházi tevékenységüket.

A XVI. század második felének viszonylag békés fejlődését háborús korszak (a tizenöt éves háború, 1593-1606) törte meg. A törökök ellen létrejött Keresztény Liga - melyhez csatlakozott Báthori Zsigmond is - a kezdeti sikerek után vereséget szenvedett. A hatalmáról többször lemondó és újból visszatérő Zsigmond fejedelem idegen, török, tatár, német és vallon csapatokat szabadított rá Erdélyre. Az egyik oldalon a Habsburg császár kormányzója - Basta generális prédára éhes vallon és magyar hajdúi, a másikon a Székely Mózes seregében harcoló tatár martalócok dúlják, rabolják, égetik a falvakat, és hurcolják rabságba ezrével a lakosságot. 1602 tavaszán Konkoly Péter hajdúkapitány csapata gyűjtja fel Szászrégent,²⁸ 1603-ban Erdély-szerte „a tatár térszen szörnyű rablást, égetést és öldöklést”. Tatárok pusztítják Erdélyt 1613-ban is, amikor Bethlen Gábor került Erdély trónjára. Ez

alkalommal a tatárok a Mezőség falvait, népét rabolják, pusztítják, és sokukat magukkal hurcolják. A hadak pusztításait nagyfokú elnéptelenedés követte. Ezt az állapotot igazolja az 1648-52 között készült összeírás is, mely alkalommal Szászrégenben, Felsőidecsen, Felsőrépán, Paszmoson, Kissajón és Bátoson több mint 140 pusztát írtak össze. Az 1652-es görgényi urbárium erre vonatkozó utalásából az is kiderül, hogy a görgényi várhoz tartozó szászrégeni résznél feltüntetett 13 pusztát telek a XVII. század elején néptelenedett el.²⁹ Valószínű, hogy ekkor nagy pusztításokat szenvedhettek más falvak is.

Erdélyre, így vidékünkre is, a XVII. század közepétől két történelmi esemény volt hatással. Az egyik a II. Rákóczi György szerencsétlenül végződött lengyelországi hadjárata, a másik pedig a század végén Erdélynek Habsburg-uralom alá jutása. Az 1657-es sikertelen lengyelországi hadjáratot követően majdnem négy éven át török-tatár csapatok dúlták, pusztították Erdélyt. A dúlást nem kerülhette el a Mezőség és a Felső-Maros mente sem. Közben az 1660-as szászrégeni országgyűlés a törökök által kinevezeti Barcsai Ákos helyébe a tatáifogságból kiszabadult Kemény Jánost választotta meg fejedelemnek. Kemény nem sokáig gyakorolhatta ezt a tisztséget, mivel 1662 januárjában vereséget szenvedett a Segesvár melletti nagyszöllősi csatában.³⁰ A Kemény János kiűzésére Erdélybe küldött Ali pasa vezette csapatok szörnyű pusztítást végeztek a Mezőségen, a Felső-Maros mentén és Erdély más vidékein. A dúlásnak részese volt Szászrégen, Alsóidecs, Magyaró és más környező települések is. A töröktatár dúlást, pusztítást a következő évben pestisjárvány tetőzte be, amely a sokat szenvedett lakosság soraiból kíméletlenül szedte áldozatait.

1687-ben a 150 éves török uralmat a német fennhatóság váltotta fel, melyet az 1691-es Lipót-féle hitlevél (Diploma Leopoldina) szentesített. A német uralom sokkal súlyosabb volt, mint a törökök uralma. A településeken elszállásolt császári katonaság, a katonák élelmezése, állataik takarmányozása, a nagy adóterhek, a katonák részére történő ingyenes szállítás, a földesuraknak járó robotolás súlyos terheket rótt a lakosságra. 1703 tavaszán a Tisza vidékén kitört a II. Rákóczi Ferenc vezette Habsburg-ellenes szabadságharc (1703-1711). A felkelés híre lázba hozta Erdély lakosságát is. A felkelő kurucokhoz csatlakozott nemcsak a magyar és a román jobbágyok, hanem a nemesek nagy része is. A harcok, az azzal járó emberi és anyagi veszteségek, Görgényváran és Görgényszentimrén kívül, Szászrégeni és vidékét is sújtották. A harcok idején, az 1708ban keletkezett nagy tűzvész alkalmával nagy kárt szenvedett a régeni evangélikus templom. A XVII. század végén és a XVIII. század első leiében fellépő nyomorúságot, tömérdek bajt még tetőzték az 1690. és 1717. évi tatár betörések, az 1718-19-es pestisjárvány, a szárazság és az éhínség is.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc viharos eseményei nem hagyták érintetlenül Szászrégen és vidékének lakosságát sem. A forradalmárok eleinte nemzeti hovatartozástól függetlenül együtt léptek fel, gazdasági, társadalmi, politikai jogokat követelve. Hasonló eset történt Szászrégenben is, az evangélikus templom előtti téren tartott nagygyűlés alkalmával, 1848. május 8-án. Ezt az egységet azonban később - a Habsburgok megtévesztő politikája miatt - széthúzás váltotta fel, amely véres polgárháborúhoz vezetett, amiből az „oszd meg és uralkodj” hamis eszméjét valló Habsburgok húztak hasznot.

A régeni nagygyűlés eseményeit a Nemzeti Politikai Hírlap 1848. május 26-i 16-os lapszáma örökítette meg. Erről az eseményről így számol be a lap:³¹

„A mozgalmak hírére nagygyűlést tartottak (a szászrégeni szászok), mellybe a magyar s oláh lakosságot is meghívták. De az első föllépésnél »aus mit magyaren« kiáltoztak - s a szólanı kívánó magyart, a szószékről forma szerint lerántották, s általában a magyar embert

szólani nem engedték -, a vármegyétől függetlenséget jövőre kimondották - uniót Ausztriával határoztak. Zászlójuk egyik oldala fekete-sárga, ausztriai - másik, kék, vörös, sárga, erdélyi, s csak némi kis szalagok felül, a magyar színek. Hanem ez se baj még - de a héten Szebenből tudósítást kapva, már most kitörésre mentek. Zarándmegyei főispánt báró Bánffy János urat, azon nyilatkozatáért, »hogy nem jó hazafi, ki az uniót nem pártolja«, le akarták agyalni - nem használt a polgármester közbejövetele is semmit -, s csak jó paripájának köszönheti a főispán úr, hogy becses életet a hazának megmenthette. - És ezt magyar vármegyében tették azon polgárok, kik nemzeti őrséget alapítottak ausztriai lobogó alatt ellenünk - megverték továbbá gr. Eszterházinak egy itt keresztül utazott gazdasági biztosát, kém helyett stb. Szóval uraim: itt muszkául állunk, s annyival inkább muszkáu! állunk, hogy 40 000 muszka a besztercei vonalon két huszonnégy óra alatt hozzánk teremhet..., hogy a szászok kihívó hetykélkedése tisztán muszka szövetségen alapszik... - Ma reggel puskaport osztottak a szászoknak - magyar ember a puskaapor árulónál egy szemet sem kap. - S már azt kérdem öntől, tisztelt fontolgatva haladó kormány, illy nyílt ellenségnek, hogy engedi ön fegyveres őrség alapítását? Pozsony városán nem okul, s a magyar ide vonatkozó rendeletén?"

A lap az 1848. május 8-i régeni nagygyűlés eseményeiről szóló tudósítása jól érzékelteti a város lakosságának körében uralkodó feszült hangulatot, a régeni szászoknak magyar forradalom ellenes magatartását. Ausztria és Oroszország iránti bizalmát s a fegyveres harcra való előkészületeit.

A május 15-i balázsfalvi nemzetgyűlést megelőző szászrégeni nagygyűlésen - a helyi résztvevőkön kívül - jelen voltak 150 falu képviselői is. Rajtuk kívül megjelentek Torda vármegye felső kerületének főbb tisztségviselői és a zarándi főispán, báró Bánffy János. A gyűlés elnöke Mihai Crisan esperes volt. A gyűlés célja az volt, hogy megfogalmazzák az itteni románok politikai követeléseit, s azokat küldötteik révén a balázsfalvi nemzetgyűlés elé terjesszék. Követeléseiket 11 pontban foglalták össze:

1. Nemzeti függetlenség. (Román municípium; politikai szabadság, nemcsak az egyéneknek, hanem az alkotmányos nemzetnek is.)

2. Az egyesült és nem egyesült görög egyházak politikai értelemben legyenek egyek, és ezután görög-római egyháznak nevezzék, megtartván hitvallását mindkét felekezett.

3. A románok használhassák anyanyelvüket az egyházi és politikai törvényhatóságokban; a közhivatalt viselőket kötelezzék a hivatalos (a szövegben „diplomaticai”) magyar nyelv tudására.

(Ez a követelés napjainkban a romániai nemzeti kisebbségek számára vált aktuálissá.)

4. A számaránynak megfelelő arányos képviseleti részvétel a törvényhatóságokban.

5. A görög-római klérus is részesüljön mindazon javadalmakból, melyben a többiek is részesülnek.

6. Állami költségen létesítsenek román iskolákat a román falvakban, a balázsfalvi főiskolán kívül még létesítsenek egy másikat is. (Ez az óhaj - állami magyar egyelem létesítése - napjainkban a romániai magyarságnak lelt jogos követelése.)

7. A törvénykönyvekből töröljék mindazon kitételeket, amelyek gyalázzák a román nemzetet, és szégyenére vannak a törvényhozó testületeknek.

8. Bocsássák szabadon a politikai okok miatt fogva tartott főkormányiszéki Mikás Ferencet (Florian Micast).

9. Tartsanak minden évben román nemzeti gyűlést.

10. Helyezzék vissza mindazokat a klérustagokat, akiket megfosztottak állásaiktól az 1845-ös per alkalmával.

11. Hogy ha az unió nem létesülhetne, abban az esetben mind azokat követeljük, melyet Magyarországon az alsóbb néposztály fölsegelésére törvénnyé határozattak." (Egyébként a Firtosályi aláírással megjelent tudósítás szerzője zárójel között írva megjegyzi, hogy a gyűlés rokonszenvet mutatott az unió iránt.)

A jegyzőkönyv 11. pontjának felsorolása után írását így folytatja a tudósító: „Gyűlés után a toronyra kitűzött magyar nemzeti lobogót levettük, s Rákóczi induló mellett, a nagy tömegestől a harangok zúgásától kísérve, a mérgesen ránkmerengő szász polgártársaink között Magyar-Régenbe mentünk, hol Serbán Farkas (Serban Lupu), és veje Szekeres Sándor polgártársak nagy lakomával vártak, mint egy száz személyre volt terítve. Itten elsőbben is poharat emelt zarándi főispán b. Bánfi János úr, kegyes fejedelmünkért, - azután a magyar minisztérium - unió s több más jelen levő tagokért, nem különben a balázsfalvi derék oláh püspökért sat. - Éljen a derék oláh nemzet s tartsa meg a haza mentője őt ezen jó szellemében, s adja Isten, hogy mentül hamarább egyé forrassunk."

Sajnos az akkori szűk látókörű nemzetiségi politika, az unió megszavazása és a rendezetlen parasztkérdés eltávolította a magyar forradalom oldaláról az erdélyi román és szász lakosság többségét. Az osztályérdek, a bizalmatlanság és a reakciós mesterkedés megakadályozta ezen népek összefogását a közös ellenség, a Habsburgok ellen, s ennek hiányát mindannyian megszenvedték a forradalom és szabadságharc elfojtását követően. A forradalmi erők szélhúzásának káros következményeit egyébként jól példázza a várost megszálló Úrban vezette csapatok, valamint az őket támogató magyar forradalom és szabadságharc ellenes erők és a székelyek között támadt konfliktus is, amely katasztrófához vezetett. Az ellenségeskedés következményeként a város 1848. november másodikára virradólag a lángok martalékává vált. Ez alkalommal leégett, többek között, 397 polgári ház, az evangélikus és a katolikus templom, az evangélikus paplak, az evangélikus fiúiskola, a városháza, a katonai kórház, a sörház, a fogház és egy híd is. Az anyagi kár értéke 1 582 858 forint.³²

Régen közigazgatási helyzete. Az autonómiáért folytatott harc

Régent a dokumentumok évszázadokon át mezővárosként (oppidum) említik. Élén a polgármester (magister civium) állt, aki tagja volt a városi tanácsnak és a városi helyhatóságnak. A helyhatóságnak a polgármesteren kívül még tagja volt hat-hét tanácsos, a főjegyző, a segédjegyző és egy levéltáros is. A kormányzat határozatait, rendeleteit az orator, a városi esküdt közösség vezetője terjesztette a városi tanács elé, aki ugyanakkor elnökölt a helyhatóság és a városi tanács közös ülésein. Ellenőrizte az anyagi eszközök felhasználási módját, és évente mérleget készített az allódiális vagyon helyzetéről. A középületek, az utak, hidak karbantartásának és a város tisztántartásának kérdésével a villieusnak nevezett

hivatalnok foglalkozott, akit a tanács tagjai közül választottak meg. Az előbbi tisztviselőkn kívül még választottak két adószedőt és két ellenőri is a tanács tagjai közül.

Szászrégen már a XV. században egy egész sor előjogot, kiváltságot és mentességet élvezett. 1551 októberében I. Ferdinánd megerősíti Régen lakóit azon jogaikban, hogy a város területén házat vásárolhassanak, földművesei pedig szabadon költözködhessenek. 1553-ban ugyanazon uralkodó megerősíti a város 1551-ben kapott bíraskodási jogát, mely fellebbviteli bírói szerveként a besztercei városi bíróságot, valamint a szebeni Universitást jelöli meg. Ezen jogokat Bethlen Gábor (1613-1629) erdélyi fejedelem is megerősítene 1616. január 31-én. 1801-ben a bécsi császár továbbra is biztosítja Régen pallosjogát.³³

A bíraskodási és egyéb jogok tekintetében már a XVII. században nézeteltérés támadt Régen városa és a vármegye között, mivel a vármegye a várost minden szempontból maga alá akarta rendelni. Barcsai Ákos fejedelem (1658-1660) azonban újból megerősíti bíraskodási jogában a várost, kijelentvén, hogy a vármegye nem avatkozhat bele a város ügyeibe.³⁴ Az 1791. február 15-én kelt 479-es számú királyi rendelet, valamint az 1794-ből származó 399-es guberniumi rendelet újból megerősíti Régent az előző századokban kivívott jogaiban, így: heti és évi vásárok megtartásában, az allódiális jövedelmek szabad felhasználásában, sör, tégl és cserép készítésében, állatvágás, malomtartás, gyógyszerár- és kocsmatartási, valamint az örökös nélkül maradt javak birtokbavételének jogában.³⁵

Mindezek ellenére a vármegye és a patrónusok ezután sem ismerték el Régen jogait, így a város polgárai nem szüntették be harcukat az autonómiáért. A régeni polgárok 1817-ben, majd 1841-ben beadvánnyal fordultak a császárhoz Szászrégen szabad királyi várossá nyilvánításáért, de eredménytelenül. E téren új fordulatra csupán 1863-ban és 1876-ban került sor. 1863-ban Szászrcgent szabad királyi városi rangra emelték, de ezt a státust 1876-ban, az új közigazgatási beosztás során, a rendezett tanácsú város státusára változtatták.³⁶

Az idők folyamán bekövetkezett impériumváltások és társadalmi rendszerváltozások során átalakult Régen közigazgatási szervezete. A várost ezután is a polgármester, az alpolgármesterek és a városi tanács vezette. Az első világháborút követő években a város polgármestere Dr. Ioan Popescu (1896-1981) lett, aki ezt a funkciót több mint 20 évig gyakorolta. A két alpolgármester egyike magyar, a másik pedig szász nemzetiségű volt. Hasonló módon - a nemzetiségek képviselőinek bevonásával alakult meg a városi tanács, melynek 18 tagja közül 7 román nemzetiségű, 5 szász, 1 zsidó és 5 magyar (dr. Szabó Béla, Bálint Endre, Walter Simon, Magyarossy László, Székely István) tagja volt 1934-ben. A városi vezetőség élén továbbra is dr. Ioan Popescu polgármester áll, aki mellett dr. Szabó Béla magyar és Georg Benech szász alpolgármesterek működnek.

A szocialista rendszer idején új közigazgatást vezettek be. 1950-ben Régen rajonszékhellyé vált, központja lett a hozzá tartozó falvaknak. A közigazgatásnak ez a formája az 1968. évi új közigazgatási-területi átszervezésig, a rajonok megszűntéig tartott. Az 1989 decemberi változás után átszervezik a közigazgatási intézményeket. A néplanácsok helyébe bizonyos fokú önkormányzattal rendelkező községi és városi helyi tanácsok, a megyékben pedig megyei tanácsok lépnek. Ezek már nem államhatalmi, hanem helyhatósági szervek. A megyei tanácsok nem felettes szervei a helyi tanácsoknak, hanem csak szakmai tanácsadói és irányítói. A helyi tanácsok élén a választott polgármesterek állnak, a megyei tanácsokén pedig az elnökök.

A kormányt a megyék élére kinevezett megyefőnökök, a prefektusok képviselik. A prefektus vezeti a minisztériumoknak és a többi központi közigazgatási szervnek a területi közigazgatási egységben megszervezett, kihelyezett közszolgálatait. Törvényességi óvást emelhet, bírósági úton felfüggesztheti a tanácsi határozatokat és a polgármesteri rendelkezéseket. A prefektúra jogi képzettséggel rendelkező személyzettel működik. A 215/2001. számú törvény szabályozása értelmében bővültek a helyi tanácsok önkormányzati jogai, nagyobb teret biztosítanak azok gazdasági-pénzügyi tevékenységének.

A város gazdasági fejlődése

A város lakossága egykor elsősorban mezőgazdasággal foglalkozóit. A szászrégeni határ - a szőlősöket és néhány földterületet kivéve - 1809-ig köztulajdonban volt, és azt 2-3-4 évenként újra felosztották. Négy-négy szomszéd kapott egy „Loos”-t, azaz nyilat (Antiqua sessio, azaz nyilasház hely után való részesedés hagyománya). Ezt a részt azután maguk között egyformán elosztották. Ezek a „Loos”-ok a lakosság számának növekedésével egyre kisebbek lettek.³⁷

A XIX. századig a régeniek alapvető foglalkozása a földművelés volt. Búzát, rozsot, kukoricát, lent és kenderet termesztettek, de gondot fordítottak a szőlőművelésre is. Azt a tényt, hogy a régeniek szőlőtermesztéssel is foglalkoztak, tükrözik azok az ellentétek is, melyek a mustdézsmá fizetése miatt kelclkezlek a város szegényebb és gazdagabb rétegei között. Az 1554-es úrbéri összeírás említi, hogy Régenben a bordézsmá az egyház jogosultsága volt, de létezett a földtulajdonos borkilencede is.³⁸ 1677-ben Graffius Gáspár kérésére Apafi Mihály fejedelem megerősíti a prédikátor dézsmaszedési jogát.³⁹ A pap azért kérte jogai megerősítését, mert a városiak a mustot adósságaik miatt hitelezőiknek kellett adják, s így nem tudtak eleget tenni az egyházi dézsmafizetésnek. 1685-ben ugyancsak Apafi Mihály szabályozta a dézsmafizetést Régen-szerte.⁴⁰

A régeniek egykoron nagy mértékű szőlőtermesztést folytattak a város közelében levő dombokon, 1780-tól kezdve a Lőrinc-hegycn is. A nagybani szőlőtermesztési mindaddig folytatták, míg az 1853-as és az 1856-os jégverés el nem vette kedvüket a szőlőtermesztéstől. Emberemlékezet óta nem volt olyan jégverés a határon, mint 1853. július 20-án, Illés napján, mely megisméltődött ugyanazon év szeptember 1-jén. Három év múlva, 1856. június 7-én a termést ismét tönkretette a jégverés.⁴¹

1780-ig a kender-, len- és hagymatermesztés volt virágzó. A nagyfokú kendertermesztéssel akkor hagytak fel, mikor lendületet vett a szeszfőzés, de főleg 1817-ben, az éhínség miatti gabonaárak ugrásszerű emelkedése idején. A szeszfőzés nagyobb mértékű elterjedése az 1780-as években kezdődött, amikor a régeniek tengeriből szeszt kezdtek főzni. Kezdetben ezt csak szerényen folytattak, s hetenként 4-8 vékát főztek ki. Ha valaki már tíz erdélyi vedres szeszfőző üstöt állított fel, annak a szemébe vágták, „hogy talán az egész világ gabonáját ki akarja főzni” - írja Sehmidt Imre. Eleinte többnyire szegény özvegyasszonyok főzték a szeszt. Miután a termények ára emiatt emelkedett, a szeszfőzést beszüntette a kolozsvári gubernium, illetve a vármegye és a városi tanács. Lett is erre nagy riadalom, szaladás - írja Sehmidt - erre-arra. A „szegény özvegyek” addig szorongatták némely urak kezét, míg a szeszfőzést - a drágaság ellenére - ismét megengedték, de akkor már csak „kőlisztből” főztek, ami a malomkő megvágásával lehullott kőporral vegyes liszt volt. Ezt nagy mennyiségben lehetett kapni. A molnárok ki is használták ezt a kedvező helyzetet, s a romlott gabonából csak ilyen lisztet öröltek, miután ezt jobban fizették, mint a rendest. Midőn kezdték felismerni a szesz

főzés előnyeit, ez mind nagyobb méretet öltött, s az üzletet kezdték nagyobb anyag: ráfordítással folytatni. Az első nagy szeszfőzők: Pittner Weisz és Lorenz Michael voltak.

A szeszfőzéssel egyidejűleg kezdődött a Maros mentén a fakereskedelem és a Maroson való nagyobb méretű tutajozás. A tutajozás felvirágzása kapcsolatban volt a településeken folyó gyors ütemű építkezéssel és a Tisza melléki Nagyalföld faszükségletének kielégítésével. Ezt a foglalkozást a Maros mentén elsősorban a sovány talajú és hideg éghajlatú Gyergyó lakossága űzte, de megélhetési lehetőséget biztosított a folyó alsóbb szakaszain is. A Maros felső szakaszán a tutaj kereskedelemre Szászrégen határozott befolyást gyakorolt.

Az első nagy fakereskedők a magyarrégeni nemesek voltak. A XIX. század első felében virágzó marosi tutajozásban a magyarrégeni Éltető Dániel nagybirtokosnak volt jelentős szerepe. Három fia közül József folytatta apja mesterségét, amelybe később Albert nevű fiát s az unokát is belenevelte. Az Éltető családon kívül még a magyarrégeni Szíjgyártó és Illyés családoknak volt fontos szerepük a tutajkereskedelemben. A marosi tutajozás finanszírozását fokozatosan átvették a magyarrégeni nemesektől a szászrégeni kereskedők. A tutajozás virágkorának szászrégeni ismert vállalkozói: Thomas Kürschner, a Wachner család, Samuel és Georg Wagner, Michael Schobel, később a Krausz, Wermescher, a Gotschling és a Brunner családok.⁴²

A XIX. század utolsó éveiben a Maroson való tutajozás fokozatosan hanyatlásnak indult, és az 1910-es évekre elveszítette jelentőségét. A tutajozás hanyatlásának és megszűnésének okai közül elsősorban a vasútvonal megépítését említhetjük. A vasútvonal megépítése után, az 1900-as évektől kezdve egyre inkább a vasúti szállítás került előtérbe. A vasúti szállítás sokkal könnyebb és biztonságosabb volt, mint a fának vízen való úsztatása, s így a faanyagot bárhová el lehetett juttatni és előnyösebb feltételek között értékesíteni. Ennek következtében a tutajozás elvesztette korábbi jelentőségét. A tutajozás utolsó, rövid életű fellendülése a második világháború utáni évekre esik, mikor a megrongált vasútvonal helyett szállításra a Marost vették igénybe.

Szászrégenben a földművelés és az állattenyésztés mellett a polgárok már évszázadokkal ezelőtt az ipart is űzték. A kézművesek érdekeik védelmére szakmai szervezeteket, céheket létesítettek. Mivel a régeni kézművesek száma a XVI. században még csekély volt, érdekeik védelmére eleinte vegyes céhekbe tömörültek. A kézművesség fejlődésével, a kézművesek számának növekedésével a XVI. század második felétől kezdve megalakultak az azonos mesterséget folytató kézművesek önálló szervezetei. A XVIII. században tovább sokasodtak a mesterségek, és ezzel egyidejűleg megnövekedett a céhek száma. Egy 1749ből származó összeírásból kiderül, hogy ekkor a városban 17 céh létezett, 202 mesterrel.⁴³ Közülük a tímárok (36 mester), a csizmadiák (34 mester), a kádárok (30 mester) és a szűcsök (17 mester) szakmai szervezete volt a legnagyobb.

A XIX. század végén Régenben is megteremtődtek a gyáripar kialakulásának feltételei, és pedig: a tőkefelhalmozódás; a szabad munkaerőpiac; a vállalkozók rétegének létrejötte; a tőkés piac kibővülése; a tőkés hitelrendszer megszervezése s a külső tőke behatolása; a gépi technika importja; a modern közlekedési hálózat kiépülése; a mezőgazdasági árutermelés fokozódása; a jobbágyfelszabadítás és az ipari munkásság kialakulása.⁴⁴ A létesült gyárak eleinte kisméretűek voltak, a tulajdonosok kevés gépi és kézi munkaerőt alkalmaztak, így a kisiparnak volt vezető szerepe a gazdasági életben. A kisipari műhelyek mellett Régenben olyan vállalatok is működtek, amelyeket a gyárak kategóriájába sorolhatunk. A nagyobb ipari vállalatok többnyire fűrészgyárak, szeszgyárak, bőrgyárak és malmok voltak. Régen

össziparában fontos helyet foglalt el a fűrészipar. A második világháború előtt a város jelentősebb fűrészgyárai a következők voltak:

A herbusi kétkeretes (gatteres) fűrészgyár, amelyet a kincstár létesített 1873ban.⁴⁵ A gyárat eleinte a Bayersdorf-Biach, majd a Goldfinger-Teplánszky fakereskedő cég vette bérbe. 1917-ben ismét állami használatba került.

Az első szászrégeni tutaj kereskedő társulat gőzfűrészgyára, melyben 60 lóerővel 3 keret és két körfűrész működött.

Schwartz Mendel 42 lóerős fűrészgyára 3 kerettel és 2 körfűrészszel termelt, és 40-60 férfimunkást foglalkoztatott.⁴⁶

Müller János gőzfűrész- és parkettagyára 1895-ben létesült.⁴⁷ Mivel a fűrészgyár távol volt a Marostól és a vasúttól, a fának meg a félkészárúnak a szállítási költségei sokba kerültek, ezért idővel megszüntették a fűrészrészleget, csak a mellette lévő téglagyár működött tovább. 1897-ben id. Weinrich Frigyes görlécgyárat (bútorléc) alapított.⁴⁸ Árúinak többségét beföldön értékesítette, ezen kívül Bukovinába, Boszniába és Ausztriába is szállított árut.

A fűrésziparban vezető szerepe a Foresta nevű fűrészgyárnak volt, mely 1918ban az S. A. Foresta Romána nevet vette fel.⁴⁹ Román-olasz részvénytársaság volt. Ezekben a fűrészgyárakon kívül a két világháború között állandó jelleggel vagy ideiglenesen, még a következő gyárak működtek: S. A. Industria Lemnará Reghin (Holtzindustrie A. G. - Hiag -, 1922-1926 között). 1926-ban a vállalat S. A. Transilvania néven részvénytársasággá alakult át, 1948-ig, az államosításig működött. A Lehel és a Diamanstein Rt. 1922-ben létesült a Maros bal partján, a későbbi I.L.E.F.O.R. nevű vállalat területén. A gyár eleinte rezonáns farönkökből hangszerfát hasított. 1932-ben az S. A. R. Nautica nevet vette fel, s profilját csónakgyárrá változtatta.

A fűrészgyárakon kívül a szeszgyárak voltak nevezetesebbek: Krausz János, Klosz Sámuel, Kosch és Schobel, Wermescher Samuel és Messer Elemér, Farkas Mendel gyárai.⁵⁰ A Farkas Mendel-féle szeszgyárat Farkas Imre és társai alapították 1874-ben, és 60 személyt alkalmaztak. Farkas Mendel a szeszgyártás mellett szarvasmarha-hizlalással és -kivitellel is foglalkozott. Egy korabeli tudósítás szerint: „Négy szeszgyára van (Szászrégennek), melyek egyike nagy hizlalóval van egybekötve, ahol állandóan 5-600 szarvasmarhát kövérítenek a bécsiek részére”.⁵¹ Wermescher Sámuel és Messer Elemér szeszgyára 1923-ban létesült, 3000 hl szesztermeléssel.⁵²

A városban létesített malmokról kevés írásbeli említés szól. Eleinte vízimalmok létesültek, mint pl. a sétatér mellett a felsővárosi malom, valamint az alsóvárosi vízimalom. Mindkettő tulajdonosa a városi tanács volt, bérlőknek adta azokat használatba. 1869-ben létesült a Hügel Lipót tulajdonában lévő málalom Radnótfáján." A malom berendezését és felszerelését egy brnói cég szállította és szerelte fel. A malom 1944-ig működött, amikor is a visszavonuló német csapatok felrobbantották, az épület anyagát építkezésre hordták szét. Hasonló sorsra jutott a Magyarrégen határában működő Schwartz Mendel-féle málalom is, 1944 őszén. Egy másik málalom a város Herbus-negyedében működött, amelyet a XX. század elején Hermann és Szabó Mór bérelt.⁵⁴

A város gazdaságában fontos szerepe volt a bőriparnak, melynek régi és gazdag hagyományai vannak. Szászrégen ezelőtt elsősorban bőriparáról volt nevezetes. Ezt a mesterséget nagyszámú tímár gyakorolta, így pl. az 1850-es években a városban 137 tímármestert és ehhez a mesterséghez értő személyt tartottak nyilván. Idővel a kisebb tímárműhelyek mellett megjelentek a bőr- és talpgyárak. A jelentősebbek: Schönauer Norbert bőrgyára, 1890-ben létesült;⁵⁵ Mara József fekete-tímárműhelye, melyet a tulajdonos 1909-ben létesített és 18 személyt alkalmazott,⁵⁶ idővel bőrgyárrá alakult át, vezetője 1935-től a Dezső nevű fia lett; Fritz Hausleitner bőrgyára 30 alkalmazottat foglalkoztatott; Friedrich Schwab bőrgyára 1927-ben létesült, évente 24,3 tonna talpat és különböző bőroket gyártott.⁵⁷ Az előbbieken kívül említésre méltó a Lung Toader-féle bőrgyár is.

A város lakói számának gyarapodásával egyidejűleg nőtt az építőanyagok iránti kereslet és az építőipar szerepe. A kereslet kielégítésére téglá- és cementgyárak, építészeti vállalkozások létesültek. Johann Müller téglagyára 1890-ben létesült, 22 alkalmazottal.⁵⁸ A Marosfelfaluban, Régen szomszédságában működő Szászrégen Vidéki Gőztéglagyár Rt. 200 alkalmazottat foglalkoztatott. A Kerekes-Müller-féle cementgyár - az Állomás utcában - betoncsöveket, kútgyűrűket, cementlapokat és téglát gyártott.⁵⁹

A fémipart az első világháborúig néhány kézművesműhely képviselte, de a szükséglet megkövetelte kisebb öntödék létesítését. A Binder-féle fémöntödét Gustav Binder és fiai alapították 1907-ben, hat alkalmazottal. Egy másik fémöntöde tulajdonosa Birthler Eugen volt.⁶⁰

Az említett vállalatokon kívül még a következők említhetők: Depner J. Róbert kocsigyára 1900-ban létesült, 21 személyt alkalmazott. Depner kocsigyárán kívül a XX. század elején még Inczeffy Lajosnak is volt kocsigyára. Lányfa kádáriparos szövetkezet 1905-ben alakult 30 taggal; Villanytelep 1911-ben létesült, 7 alkalmazottja volt.⁶¹

A második világháború után létesült vállalatok, gyárak közül a jelentősebbek, ismertebbek a következők: a Préseltlemez gyár (ma. S. C. Prolemn S. A.), a hangszergyár (S. C. Hora S. A.), a Fafeldolgozó Vállalat (S. C. Amis S. A.) s ennek keretében a csónakokat és sporteszközöket gyártó vállalat (ma nem működnek), a Gépi Felszereléseket és Cserealkatrészeket Gyártó Vállalat (Irum), a Republica (S. C. Republica S. A.), a Sportfelszereléseket Gyártó Vállalat - I. P. M. Sport (S. C. Alpina S. A.), a Sörgyár (S. C. Silva S. A. - ma nem működik), az S. C. Remex S. A., a Gama Prodex-Instrumente Muzicale stb.

Oktatás és művelődés

Régen gazdasági fejlődése, a lakosság és a mesterségek szaporodása olyan oktatási intézmények szervezését igényelték, amelyek megfeleltek az elvárásoknak. Régebb a város lakói vallási felekezetek alapján létesítettek iskolákat. Az első írásos feljegyzés egy latin nyelvű régeni iskola létezéséről a XV. század második feléből való. Egy korabeli dokumentum szerint 1460-ban Szászrégenben tevékenykedett egy Petrus nevű tanító, a „magister scholarum”.⁶² A település legrégibb iskoláját a szászok létesítették. Latin nyelvű iskola volt. Tanítója a Bártfán született Matthias Wallasch volt.⁶³

A legrégibb magyar nyelvű református iskola Magyarrégenben létesült, 1725ben.⁶⁴ A szászrégeni római katolikus iskola 1782-ben, míg a református iskola 1860-ban alakult.⁶⁵ Az

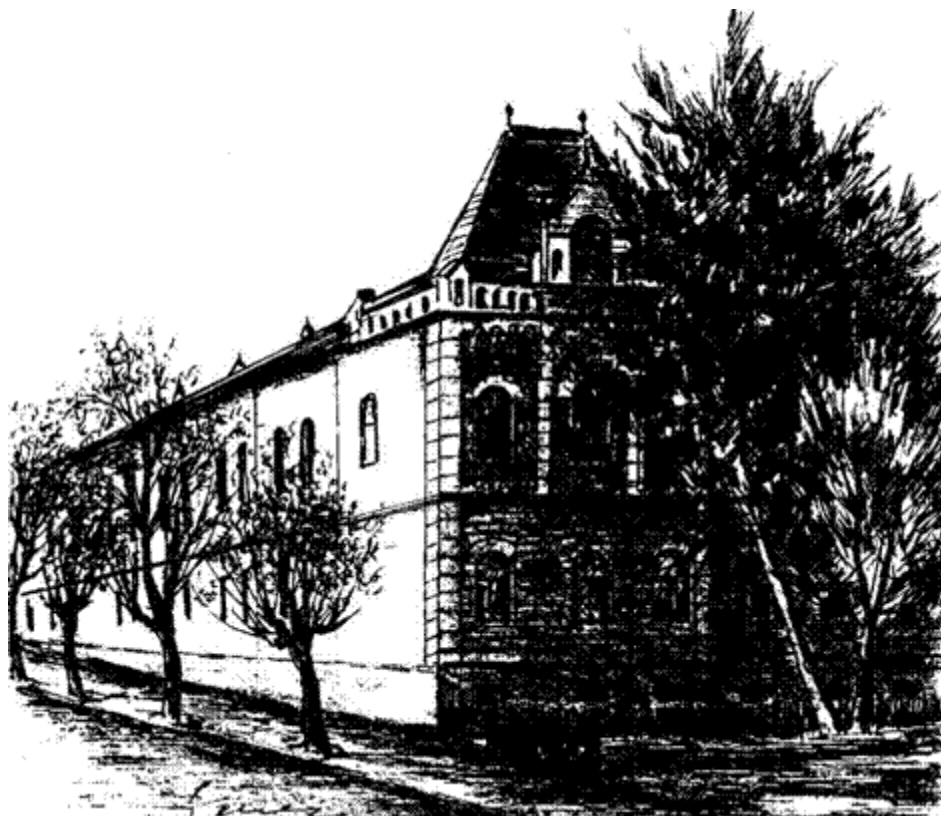
első román nyelvű iskolát Régenben 1782-ben létesítették. Dr. Ioan Ratiu szerint a Gheorghe sincai által alapított iskolák között volt a regem is.

A szászrégeni Ág. Ev. Algimnázium 1861-ben nyílt meg.⁶⁷ Akkor az iskola reálgimnáziumi jellegű volt. 1883-ban humán algimnáziummá alakult át. 1929ben az addigi fiúgimnázium koedukációs algimnáziummá vált. 1944-ben megszűnt a német nyelvű algimnázium. Ezután német nyelven már csak általános osztályok működnek, a jelenlegi Augustin Maior nevét viselő 5-ös számú általános iskola keretében. A szász gimnáziumon kívül 1918-ban magyar nyelvű, a következő tanévben román nyelvű gimnázium nyílt. A zsidó elemi iskola 1858ban, 10 tanulóval kezdte meg működését.⁶⁸

A második világháború után tovább bővült Régen iskolahálózata. Az elemi iskolákon és az újjászervezett algimnáziumokon kívül 1948-ban magyar és román nyelvű tanítóképzők létesültek, melyek az 1950-es évek közepén elméleti középiskolává alakultak át. A városban jelenleg két elméleti líceum, egy agrárfiari líceum; a radnótfáji negyedben egy I-IV. osztályos, továbbá hat I-VIII. osztályos általános iskola működik, több párhuzamos osztállyal, román és magyar tagozatokkal.

1953-ban a fizikai és szellemi fogyatékos gyermekek számára egy iskolai otthont létesítettek Abafáján, mely az 1958-59-es tanévben átalakult speciális szakiskolává. 1958-ban általános iskolai fokon zene- és képzőművészeti iskola létesült, amely az 1980-as évektől az 5-ös számú iskolához tartozik.

A város gazdaságának fejlődése és az azzal járó jólét kihatott a város művelődési életére. Olvasókörök, egyletek, fúvós- és vonósenekarok, dalárdák alakultak. A város legrégebb kulturális egyesülete a Magyar Olvasókör, mely 1840-ben létesült.⁶⁹ A Német Iparosok Olvasóköre 1846-ban jött létre, majd 1871-ben egyesült az időközben alakult Polgári- és Iparegylettel.⁷⁰ 1895-ben Zeneegylet (Musikverein),⁷¹ a XX. század elején pedig újabb egyletek alakultak: 1902-ben a Szászrégeni Magyar Iparosok Olvasóköre, 1913-ban a Román Iparosok Kulturális Egyesülete.⁷² Ezeken kívül még mások is léteztek, mint például a Szászrégeni Kaszinó (1894). 1874-ben létrejött az Astra régeni tagozata.

A szászrégeni I-VIII. osztályos általános iskola, volt képző és liceum (Ősz. P. zoltán rajza)

1908-ban 23 egyesület működött a városban: 1 közművelődési, 4 művészeti, zene- és dalegylet, 2 kereskedelmi-ipari egyesület, 5 önszegélyező, beteg- és temetkezési egylet, 2 ifjúsági és önképző egyesület, 3 jótékonysági és emberbaráti, 1 társasegylet, 4 sportegylet és 1 vegyes egylet.⁷³

A városban működő különböző egyesületek, körök közül a legjelentősebb a Szászrégeni Magyar Polgári Dalkör (Sz. M. P. D.) volt. A dalkör alapítási dátumának 1883. július 29-ét tekintjük, ezen a napon alakult meg ideiglenesen a Szászrégeni Magyar Polgári Dalkör férfikórusa, Csíszér Ferenc tanítókarnagy vezetésével.⁷⁴ A Dalkör 1884. november 23-án jelentkezett először a nagyközönség előtt. Számos dalesten, színelőadáson, álarcosbálon, jubileumi ünnepélyen, dalárdaversenyen szerepelt. A helybeli előadásokon kívül részt vett a különböző megyei és országos találkozók, versenyeken, sok elismerést szerezve. A kórus és karmestere - Heiter György (1905-1945) - országos hírnevet a dalosversenyeken való eredményes szereplésével szerzett. A különböző helységeken rendezett dalosversenyek közül a budapesti, a marosvásárhelyi, a segesvári és a kolozsvári versenyeken szerepelt sikeresen. A budapesti országos dalosversenyen, 1912 júniusában a 27 tagú régeni férfikórus a csoportjában második díjat nyert.

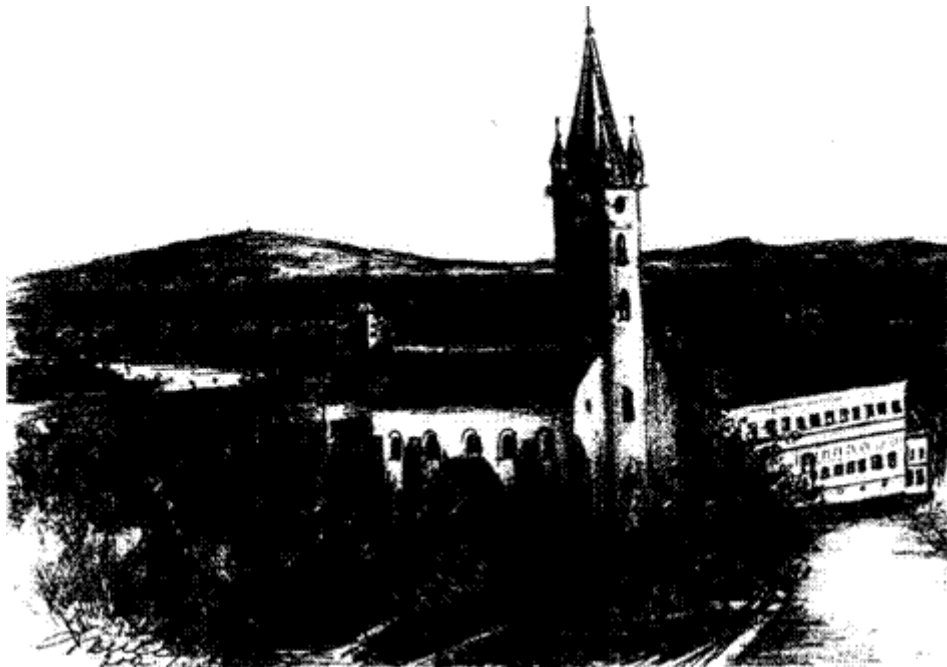
Az első világháború után újjászervezett dalkör részt vett a romániai Magyar Dalosszövetség által szervezett II. országos dalosversenyen, melyet 1925 szeptemberében rendeztek Marosvásárhelyen. Ezen a versenyen az SzMPD a férfikarok második csoportjában lépett színpadra. Szereplését harmadik díjjal jutalmazták.⁷⁶ Egy másik alkalommal, 1928 augusztusában a Segesváron tartott III. országos dalos versenyen, az ország 17 helységéből odasereglett több mint 40 kórus közül a régeni dalkör csoportjában első díjat nyert.⁷⁷ A sikeres segesvári szereplést 1930-ban 14 napos budapesti vendégszereplés követte.

Az 1931-es esztendő a régeni férfikórus újbóli sikeres éve. Sikerének színhelye ez alkalommal Kolozsvár. Itt rendezték meg 1931 szeptemberében a Romániai Magyar Dalosszövetség fennállása 10-ik évfordulójának jubileumát, amelyen a 165 tagesületből 56 dalárda vett részt. A régeni férfikórus - más férfikórusokkal együtt - első díjat nyert és művészcsoporthoz került.⁷⁸ Az 1930-as évek vége felé a régeni férfikórus tevékenységének csúcspontjára jutott. Ezt a megállapítást bizonyítja az 1938-as kolozsvári VI. országos dalosversenyen való szereplése is. Ezen a versenyen a régeni dalkör a férfikarok első csoportjában versenyzett, Heiter György karmester vezetésével. Ez alkalommal elnyerte a művészcsoporthoz első díjat.⁷⁹

A XX. század kilencvenes éveiben az egykori Szászrégeni Magyar Polgári Dalkör örökébe, a Gagy Béla zenetanár vezette szászrégeni református egyház „Liliom” nevű vegyes kara lépett.

A város műemlék jellegű templomai

Szászrégen legrégebb, egyúttal legértékesebb épülete az evangélikus templom. Építésének évét a vakolat alól előkerült latin nyelvű felirat örökítette meg: „Anno Domini MCCCXXX CONSTRUITUR DOMUS MARIÉ TEMPORE NICOLAI PLEBANI CUM REBUS MAGISTRI THOME, PATRONI ECLESIE”. (Épült az Úrnak 1330-as évében, Mária tiszteletére, Miklós plébános idejében, Tamás mester, az egyház patrónusa közreműködésével.) Az emléktábla feliratán olvasható Tamás mester, az egyház patrónusa, a templom építtetője - Entz Géza művészettörténész véleménye szerint - azonos azzal a losonci Bánffy Tamás kegyúrral, nagybirtokossal, akinek a középkorban Szászrégen környékén nagy kiterjedésű földbirtokai voltak.⁸⁰

A szászrégen evangélikus templom, 1330 (Ősz. P. Zoltán rajza)

A szászrégen evangélikus templom déli oldala, 1330 (Ősz. P. Zoltán rajza)

A Mária tiszteletére épült korai gótikus templom szerkezetét tekintve háromhajós bazilika felépítést mutat, sokszögzáródású főszentéllyel és a főhajóba beugró nyugati toronnyal. A bazilikális elrendezésű templom ilyen stílusban állott fenn 1708-ig, amikor is egy nagy tűzvész elpusztította fő- és mellékhajóit, tornyát. A torony, a főhajó és az északi mellékhajó fedetlen maradt, csak 1778-ban fedik újra, és kap a hajó csehboltozatot. Újjáépítése során olyan módosításokat alkalmaztak, amelyekkel megváltoztatták az épület egy részének eredeti stílusát. Mai formáját az 1927-1930-as és az 1959-1961-es restaurálásakor kapta. Művészettörténetileg értékes épületrészei, Müller Gusztáv műépítész szerint⁸¹ a következők:

a) Egy korai gótikus ablak, a rajta levő emberfej-domborművekkel, mely eredetileg a templom főhajójának megvilágítására szolgált. A gótikus ablak férfi és női emberfej-domborművei Bánffy Tamás kegyurat és feleségét ábrázolhatják. Feltételezések szerint a főhajó gádorfalában négy ilyen ablak volt. Ezekből az ablakokból csak egy maradt meg, a templomhoz épített Szent Lőrinc-kápolna padlásterében. Később, az 1927-1930-as években végzett restaurálás idején, ezt az ablakot a templom északnyugati részén építették be; az első világháború régeni szász áldozatainak emléktábláját keretezi.

b) Az építészeti ritkaságok közé sorolható a szentélyben lévő ülőfülke, amely egyszerű faragott kövekből készült.

c) A templom kórusában található konzol (gyámkő), mely a bordás keresztboltozat alátámasztására szolgál.

d) A szentély falába épített szentségtartó fülke, melynek keretkövein reliefszerű faragvány látható.

e) A fordított kúp alakú konzol, melyet a toronyba vezető csigalépcső alján találunk. A kiindulási kupak szép szőlőindával díszített.

f) A templom érdekességei közé tartozik a sekrestye ajtaja fölötti címer. Egyesek feltételezése szerint a város címere volt. Vörös alapon vonuló harántpólya osztja két részre a címeit, melynek jobb felső sarkában egy csillag, bal alsó sarkában pedig liliom látható. A liliomnak a címerben való jelenlétéből azt feltételezték egyesek, hogy a címer a XIV. században készülhetett; erre vallana a liliomnak, az Anjou-dinasztia szimbólumjegyének jelenléte a címermezőben. A harántpolyán O.P.R. betűk olvashatók. Jelentésük feltételezhetően Oppidum Privilegium Regum (kiváltságaiban megerősített Régen városa). A címerrel kapcsolatosan Schmidt Imre, a Szászrégen város története című könyv szerzője, a következő észrevételeket teszi: „Ez a címer sohasem volt a város címere. Nem származhatik az 1330-as vagy azelőtti időből, a templom építésének idejéből, mivel ezt bizonyítja a pajsz alakja is, amely reneszánsz ízlésre vall. Nem bizonyos az sem, hogy a címeren látható O.P.R. betűk jelentése Oppidum Privilegium Regum lenne, s ha azt is jelentené, ez nem bizonyítaná azt, hogy a betűk a címerrel egykorúak volnának, mert eleinte ez a pólya üres volt, mivel ezt követelte az akkori, elég jó heraldikai ízlés. A betűknek a pólyákon való alkalmazása legfennebb a XVII. század második felében kezd feltűnni.”⁸²

g) A templom délnyugati oldalán, az úgynevezett Szent Lőrinc-kápolna falán, egy gyermek nagyságú torzó Szent Lőrincet ábrázolhatja. A Szent Lőrinc-kápolnát 1630-ban építik a templomhoz.⁸³ A kápolna nyugati falán levő Szent Lőrinc reliefszerű torzójáról az a vélemény, hogy egy régebbi Szent Lőrinc-kápolnából való. Ez bizonyosra vehető - írja a Megszentelt kövek című könyvében Léstyán Ferenc -, mert a lutheránusok már nem készítettek szobrokat. Ez a régebbi Szent Lőrinc-kápolna a hagyomány szerint a Lőrinc-hegyen vagy a Bodogáj-tetőn állott, ahol búcsújáró hely volt. A Lőrinc-kápolna boltozata az 1848. évi tűzvész áldozata lett.

Egyébként a középkorból négy kápolnáról van adatunk, ezeket a város nagy vásárainak szentjeiről nevezték el:⁸⁴ a Szent Pongrác-kápolna, melynek maradványai még láthatók voltak 1840-ben az Alsókápolna utcában, az egykori Keintzel József-féle ház helyén; a Szent Sever-kápolna a Réce utcában; a Szent Zsuzsanna-kápolna, ismeretlen helyen, és a már említett Szent Lőrinc-kápolna.

a magyarrégeni görög katolikus templom, 1744 (Ősz. P. Zoltán rajza)

Régiség tekintetében az evangélikus templom után a magyarrégeni ortodox (egykor görög katolikus) templom következik. 1744-ben épült; 85 kereszt alakú, hossza 15 méter, belső szélessége 6 méter, magassága 13-14 méter. Falait vakolatlan fenyőgerendák képezik, fedele zsindele borítású. A hatszög alakú oltár szárnyai, a templom beltere és előcsarnoka gazdagon díszített. A szentélyt és a templombelsőket Toader festőművész értékes freskói borítják. Megjegyzendő, hogy a román művelődéstörténetben oly nevezetes Erdélyi Iskola egyik kiváló képviselője, Petru Maior, lelkészként itt kezdte tevékenységét. Az ő gondoskodásából építették a harangtornyot, és a déli ajtót újjal helyettesítették.

A város más templomai közül a magyarrégeni református templom a régebbi. Ez a templom, mely az ókori római castrum helyén áll, még az Árpád-korban épült. Eredetileg római katolikus, később evangélikus, majd református templom lett. Koszta István, az egyházközség egykori lelkésze, 1939-ben javításokat végeztetett a templomon, mely alkalommal megtalálták az eredeti, kétrészből mészből és egyharmadában kavicsból álló templomfalat. A fal vakolatán egy 54 cm átmérőjű, körben sötétszürkével árnyékolva, barna színű, festett keresztet fedeztek fel. Ennek alapján fogalmazta meg a lelkész azt a megállapítást, hogy a templom „a körtvélyfáji és a marosfelfalusi templomokkal egy időben épült Árpád-ház-beli alkotás és püspök szentelte fel”.⁸⁶

Régen város jeles szülötte, Koós Ferenc (1828-1905) e templomról megállapítja, hogy „... a reformatio előtti időből való góth építészet maradványa; tornyát, mert lendüléssel fenyegetett, még a 40-es évek elején földig leszedték, s a két harang számára már előre haranglábakat készítettek”.⁸⁷

A XIII. században épült magyarrégeni templomot 1910-ben erősen átépítették, de a templomhajó falai részben, valamint a meszelés alatti középkori felszentelési kereszt épségben megmaradtak. Ekkor építik mai tornyát is.

A római katolikusoknak hosszú időn át nem volt templomuk, a szomszéd településre, az abafáji templomba jártak misére. A szászrégeni katolikus egyház így leányegyháza, filiája volt az abafáji római katolikus egyháznak. A szászrégeni római katolikus templom Mária Terézia királynő idejében épült, majd 1781-ben fejezték be, és 1781. június 8-án szentelték fel.⁸⁸ Az egyhajós templom téglalap alakú, késő barokk építmény. Többször renoválták, javították. Az utóbbi évtizedben meghosszabbították a karzatot, ezáltal növelték befogadóképességét. A régi ablakokat tizenkét darab ólomkeretes, színes üveglakkal cserélték ki, melyek a magyar nép jeles személyiségeit, királyokat, szenteket ábrázolnak: Szent Istvánt és Máriát, Szent Lászlót, Szent Imrét, Hunyadi Jánost s Kapisztrán Szent Jánost, Szent Margitot, Szent Erzsébetet, Gellért püspököt, Szent István vértanút, Márton Áront, Alvinczi Pongrácz Istvánt, Kisasszonyt és Engesztelő Máriát.

A magyarrégeni református templom (Ősz. P. Zoltán rajza)

A Szénapiac közelében levő görögkeleti templom (egykor görög katolikus) 1811-ben készült el, addig a közeli házban tartottak istentiszteleteket.⁸⁹

A szászrégeni reformátusok eleinte a magyarrégeni anyaegyházhoz tartoztak. 1839-ben váltak külön. Jelenlegi templomuk 1890-ben épült.⁹⁰ A templomot Alpár Ignác tervezte. Műérték jellegű dísz a szószék és koronája, a szentélybútorzat, a papi és presbiteri székek. Tervezője a Kós Károly-tanítvány, Debreczeni László. A szószék alapját - Debreczeni László terve alapján - faragott fehér terméskőből egy magyarvistai kőfaragó, Szallós András készítette. A szószék faanyagát egy régeni asztalos, Kiss Ferenc alkotta, 1938-ban. A templom egyéb műérték jellegű díszai a Molnár Dénes képzőművész által festett templomkazetták, összesen 180. A kazetták egy része, 100 darab, a karzat alján - észak-déli

irányban -, más részük, 24-24 darab - a templomhajó hosszanti irányában -, míg a többi, 32 kazetta, a pitvar mennyezeti részén látható. A művész a kazetták egy részét 1988-89-ben festette, hogy megörökítse a falurombolásnak kitétt templomok képeit. A karzat alján levő 48 kazetta a millicentenárium és a III. Magyar Református Világtalálkozó emlékére készült. A festett kazetták közül 24 a hazai római katolikus, evangélikus és ortodox templomokat ábrázolja, a többi pedig egyes német, svájci, hollandiai és magyarországi testvérgyülekezetek templomait. A pitvarban levő 32 festett kazettán keresztény szimbólumok láthatók.

A zsidók imaháza 1872-ben épült (ma egyéb célokra használják). A főter északi részén látható ortodox templomot 1910-ben emelték. (1990 után a városban több új ortodox templomot és imaházat építettek.)

A város arculata és lakói

A hajdani Szászrégen arculata hasonló volt a többi középkori erdélyi városéhoz. Utcái keskenyek, kanyargósak, csatornázatlanok, kövezetlenek, melegben porosak, esőben sárosak voltak. A házakból a szemetet és a romlandó anyagot az utcára dobták ki. Ez gyakran járványos betegségek terjesztője lett. Az utcákon szabadon járkáltak a háziállatok és szárnyasok.

Eleinte a házakat fából és vályogból építették, szalmával és zsindegyel fedték be. Később - a többszöri tűzvész miatt - kő- és téglaházakat építettek, s ezeket bádoggal vagy cseréppel fedték be. A házak építésénél nem vették figyelembe az utcák esztétikai külsejét, így ezek girbegörbe alakzatot kaptak. A lépcsős építkezés következtében az egyes házak kiugrottak a sorból. Ezen összevisszaságon változtatott az 1851-es esztendő, amikor is a város főterét rendbe hozták, piaccá alakították át.⁹¹

Az 1848-as tűzvész után a város - főként a főtere - új arculatot nyert. Erről a városképről Hankó Vilmos, a Székelyföld bebarangolója és élményeinek megörökítője 1896-ban a következőket írja: „Szászrégen mintegy hatezer lakost számláló kis város a Maros jobb partján, egy lombos fáktól, gyümölcsösöktől zöldellő hegyoldal közepén. Díszes köz- és magánépületei, kimagasló fényes tornyai, párját ritkító szép nagy piactere, körülülteve hatalmas házakkal, palotákkal, nagyvárosi szabású vendéglői, szép kövezett utcái, pompás sétaterre kellemesen lepik meg az átutazó idegent.”⁹² (Hankó Szászrégenről alkotott benyomásai, leírása valójában csak a város főterére és sétaterére és nem a többi utcára jellemzőek.)

A XX. század második felében megváltozott a város arculata. Az 1950-es évek elején felszedték a főteret borító macskaköveket, parkot és aszfaltos utakat létesítettek. A parkot beültették díszfákkal, cserjékkel, virágokkal; sétányokkal, padokkal látták el, gyermekek részére játszóteret alakítottak ki, szökőkutat létesítettek. Főtere és utcái az évek során állandóan szépültek. Leaszfaltozták a város főbb útjait, valamint azokat, amelyek összekötik az ipari negyedet a város központjával. Gondot fordítottak a város közművesítésére, infrastruktúrája bővítésére.

Jelenleg a városnak 134 utcája van, 91 km hosszúságban. Ivóvízhálózata 86,8 km, gázhálózata 81,6 km; a gázfogyasztók száma: 11 200; szennyvízhálózatának hossza: 62 km. 1999 végén magántulajdonban 10 894 ház, míg a R.A.G.C.L. adminisztrálásában 511 ház volt. Új lakónegyedeket alakítottak ki többszintes tömbházak építésével, ezek azonban nincsenek összhangban a város régi arculatával.

Régen vegyes lakosságú város, románok, magyarok, szászok, romák és egyéb nemzetiségek lakják. A mai értelemben vett Régen közigazgatásilag 1926-ig két külön egységet alkotott, Szász- és Magyarrégent, emiatt külön szerepelnek e városrészek népességi adatai is. Népességükre vonatkozólag első adataink a Pragmatica Sanctio korából (1720-21) vannak. Ebben az időben Magyarrégenben a nyilvántartásban szereplő családok száma 38: 1 nemes, 26 zsellér és 11 egyéb; Szászrégenben a 191 családból 149 mezővárosi polgár, 30 zsellér és 12 más család volt.⁹³ A hat évtizeddel későbbi népszámlálás már sokkal részletesebb és pontosabb adatokat közöl a települések népességére vonatkozólag. Az 1780-as években Magyarrégen jogi népessége 607 személy (313 férfi, 294 nő) volt. A férfiak foglalkozás szerinti megoszlása: pap - 2, nemes - 24, paraszt - 26, örökösök - 24, zsellér - 96, egyéb - 27; az 1-17 éves ifjak száma - 114. Szászrégen mezőváros akkori népessége: 2676 személy (1305 férfi, 1371 nő). A város lakosságát alkotó 667 család 554 házában lakott. A férfiak társadalmi megoszlása: pap - 4, nemes - 9, tisztviselő - 4, polgár - 352, paraszt - 33, a polgárok és a parasztok örökösök - 286, zsellér - 210, egyéb - 92; az 1-17 éves gyermekek száma: 315.⁹⁴

A gazdaság fejlődésével Szászrégen lakossága háromnegyed évszázad alatt mintegy 1600 lélekkel gyarapodott. Lakóinak számarányát tekintve a XIX. század közepén a szászok voltak többségben. 1850-ben Szászrégen 4266 lakosából 2805-ön tartoztak a szászok közé.⁹⁵ Az 1910-es népszámlálási adatok szerint Szászrégen lakossága a következőképpen oszlott meg: szász - 2994, magyar 2947, román - 1311, zsidó - 58.⁹⁶ Idővel tovább növekedett a város lakóinak száma, ugyanakkor megváltozott etnikai összetétele. 1930-ban 9290 lakosából 1812-en románnak, 3570-en magyarnak, 2222-en szásznak, 1556-on zsidónak, míg 130-an egyéb nemzetiségűnek vallották magukat.⁹⁷

A második világháború után mélyreható változások következtek be, tekintve a város lakóinak számát és nemzetiségi összetételét. Ez a változás a szocialista rendszer demográfiai politikájának, valamint a szászok és zsidók nagyarányú kitelepedésének tulajdonítható.

A város magyar lakóinak egy része Szász- és más része meg Magyarrégenben lakott/lakik. 1910-ben ők alkották Magyarrégen lakosságának többségét: 1610 lakosból 1340-en voltak magyarok.⁹⁸ A két város egyesítése (1926) után egészen az 1960-as évekig a magyarok alkották Régen lakosságának többségét. Ezt az állítást igazolják az 1956-os népességi adatok. Ekkor a város 18091 lakosából 7032 román, 10011 magyar, 483 szász, míg 565 egyéb etnikumú volt.⁹⁹

A magyarok számbeli gyarapodásához hozzájárult sok székely családnak a városban való letelepedése, főleg a második világháború után. 1978-tól kezdve azonban ellentétes folyamat kezdődött. Közülük sokan a Székelyföldre vagy Magyarországra települtek át.

Az 1992-es januári népszámlálás adatai szerint Régennek 39240 lakosa volt (Abafája és Radnótfája lakóit is beleszámítva), mely a következőképpen oszlott meg: 24601 román, 12471 magyar, 346 szász, 1822 egyéb. Vallási megoszlás szerint: 23 301 ortodox, 1274 görög katolikus, 8662 református, 4889 római katolikus, 80 unitárius, 279 evangélikus, 248 adventista, 59 baptista, 349 egyéb vallású, 73 ateista, 26 nem nyilatkozott.

Régebb jelentős volt az itt lakó zsidók száma. A hitleri haláltáborokba hurcoltatásukat és kivégzéseket kevesen élték túl. Akik megmenekültek, utóbb, mihelyt lehetőségük nyílt, kivándoroltak Izraelbe. Ennek tulajdonítható, hogy jelenleg a város lakói közül már csak négyen vagy öten tartoznak ehhez a közösséghez. Egyéb nemzetiségek mellett népes roma

közösség él, főként Abafáján. 1992-ben az 1822 más etnikumú lakosnak feltüntetettek túlnyomó többsége roma. Valószínűleg közülük sokan magukat nem romának, hanem egyéb nemzetiségűnek vallották. Említésre méltó még az itteni, kis számban élő örmény közösség is, pl. a Bodurjánok és Dajbukátok, valamint a vegyes házasságokból születettek, akiknek a száma ma már csekély.

ABAFÁJA

Abafája, Régen tószomszédja, 1876-ig Torda, majd Maros-Torda vármegye, Régen alsó járásához tartozott. Évszázadokon át önálló település volt, közigazgatásilag csak a XX. század közepe táján, 1956-ban vált Régen részévé. Régentői délre fekszik. Nevének előtagja a magyar Aba személynév, utótagja pedig a birtokos személyraggal ellátott fa, erdő. Román neve Apaiina (apa liná = csendes víz, lassú víz).¹⁰⁰ Nevének előfordulása a dokumentumokban: Abafa, Abafalva, Abafaya, Abbafaya, Abafaia, Abafalua, Abafája.

Az abafáji római katolikus templom (Ósz. P. Zoltán rajza)

Abafája a járai Abafá(ja)i, avagy Abafalv(a)i család, másként Apáti néven, a kolozsmonostori bencés apátságé volt.¹⁰² Első ízben 1332-ben említik a pápai tizedjegyzékben Abafaya néven, majd 1408-ban ilyenképpen: Abafya alio nomine Apáthy.¹⁰³ 1332-ben plébániatemploma van, papja, Krisztián a pápai tizedjegyzék szerint ebben az évben 10 régi banálist fizet, 1334-ben 2 garast. ¹⁰⁴

A szent kereszt tiszteletére szentelt román kori római katolikus templomát a kolozsmonostori apátság építtette a XIII. század második felében.¹⁰⁵ A templom félköríves szentélye és a hajó szentély felé eső része román kori, a XIII. századból. A templomhajót nyugat felé a XIV. században meghosszabbították, és ekkor építették a homlokzati tornyot is. Az egyenes záródású gyámos későgót nyugati ajtó és a szentélyben lévő szentségtartó fülke a XV-XVI. század fordulójáról való. A hajó déli oldalán is volt bejárat, de azt az utolsó javításkor befalazták, helye felismerhető. Román kori a torony ablakainak kettős osztású megoldása. Két harangja van: a nagyobbikat - a „Mária légy velünk. Az abafáji róm. kat. egyh.” - feliratút, Novotny Antal fia öntötte Temesváron, 1924-ben. A kisebbik harang 1927-ben készült.

1336-ból egy határjárásról szóló oklevél Mindenszentek tiszteletére szentelt fakápolnáról ad hírt.¹⁰⁶ Az említett határjárás Abafája és Apáti között volt. Hol lehetett Apáti község? - teszi fel a kérdést Szirmai Béla egykori szászrégeni és abafáji plébános, és felel is: „Nem lehet tudni: Nincs kizárva, hogy éppen ott volt valami bencés település, kápolnával stb., ami később teljesen eltűnt.” Ennek az állításnak van egy érdekes szóbeli hagyománya is. Ismert a falu határában, a falutól délnyugatra, a vajdaszentiványi határ felé egy forrás vagy kút, amelynek neve a „Páter kútja”. Sőt - a hivatalos iratokban, a telekkönyvi bejegyzésekben is mindig így szerepelt ez a határrész. Ez az elnevezés nem lehetett minden ok nélkül, csak úgy légből kapott. Márpedig Abafáján az idők folyamán nemigen ismertek másféle szerzetesrendet. Hacsak nem a későbbi ferences atyákról volna szó, akik időlegesen valóban laktak a bárói kastélyban(?) - állapítja meg Szirmai az Abafájáról szóló írásában.¹⁰⁷

Palkó Attila történész Apátival kapcsolatos megállapítása: Abafája, 1359: Apathy; Abafája délnyugati része a kolozsmonostori apátságé volt, s ettől kezdve a két nevet párhuzamosan használják; a XV. századtól beleolvad Abafájába. ¹⁰⁸

Abafája egykori katolikus lakói a reformáció idején reformátusok lesznek.

1752-ben a katolikusok, br. Huszár Sándor segítségével, visszaszerezték a templomot. Ekkor a templom mennyezetén a következő felirat volt: „Nos Michael Apaffy Dei Gratia Princeps Transsilvaniae... 1676”. A keleti ajtó fölé pedig Matthias Huszár neve volt kőbe vésve.¹⁰⁹ A szászrégeni plébánia elkészültéig, az 1770-es évekig a plébános innen látja el a szászrégeni hívek lelki gondozását is. Abafája pedig filia. 1761-ben Mikes Kelemen is örömmel emlékezik meg arról, hogy Abafájának plébánosa van: „mármost látom, hogy az Isten szereti Abafáját, mivel plébánosa vagyok... akinek szent imádságaiba ajánlom lelkemet...”

Idővel az abafáji birtok elvilágiasodott, a kolozsmonostori apátság tulajdonából világi birtokosok használatába került: 1578-ban Tompa István, majd 1584-től kezdve Abafáji Gyulay Pál lett a birtokosa.¹¹⁰ Gyulay Pál tanulmányait Itáliában végezte, ahol filozófiát és antik nyelveket tanulmányozott, ugyanakkor orvosi képesítést is szerzett. Erdélybe való visszatérése után Bekes Gáspár híve és titkára, majd Báthori István titkára és tanácsosa lesz. Részt vett Báthori István lengyel király oroszországi hadjáratában, és erről krónikát is írt, 1580-ban, *Commentarius rerum a Stephano rege adversus Magnum Moschorum ducem gestarum anno 1580* címmel (Claudiopoli - Kolozsvár 1581.) Közben kancellárhelyettesként diplomáciai szolgálatot is teljesít. Báthori István halála után (1586) hazatért Erdélybe. Főkamarása lesz Báthori Zsigmond fejedelemnek. Vagyona gyarapodása 1584-től kezdődik. Első és legkedvesebb birtoka minden bizonnyal gyakori tartózkodási helye, Abafája volt, amelyet 1584-ben kapott Báthori Istvántól. Ez a birtok kiegészült a Galarébes nevű

szászrégeni szőlőssel, valamint Szovátával. Később, 1591-ben, Báthori Zsigmond Gyulaynak és örökösének adta a görgényi uradalomhoz tartozó Mocsár nevű erdőség erdőlési, építőanyag-vágatási és legeltetési jogát. 1592-ben áldozatul esett Báthori Zsigmond és Báthori Boldizsár ellenségeskedésének.¹¹¹ (Abafáján a br. Huszár kastély egyik részét még ma is „Gyulay-háznak és Gyulay-kert”-nek nevezik. Ittlétét a JJaróthi Ádám készítette emléklakett idézi.)

Gyulay Pál meggyilkolása után az abafáji birtok Jósika Istvánra szállt. 1607ben Huszár István birtoka, majd az ő leszármazottai¹¹² A Huszár családban az első ismert ős Huszár Péter (1546-1603).¹¹³ Előbb veszprémi, aztán pápai főkapitány, majd erdélyi udvari ember lett. Az abafáji birtokot Báthori Zsigmond fejedelemtől kapta. Báthori Zsigmond mellett részt vett a törökellenes hadjáratban, a gyurgyevói, majd a mezőkeresztesi csatában is. Báthori Zsigmond lemondása után csatlakozott Mihai vajdához, majd később elpártolt tőle. Ellenezte Báthori Zsigmond visszahívását, emiatt Déván bebörtönözték. Innen Basta szabadította ki, aki kinevezte lugosi és karánsebesi bánná. Később a Lugost ostromló török-tatár seregek kezébe került, akik kivégezték.

Fia, Huszár István, Báthori Zsigmond kedvelt embere volt. Utána Székely Mózes, majd Bocskai István szolgálatába szegődött, később Bethlen Gábor főlovászmestere lett. Huszár István fiai Péter és Mátyás. Péter 1657-ben részt vett a lengyelországi hadjáratban. Kemény Jánossal együtt ő is tatár fogságba került, ott is halt meg. Huszár Mátyás I. Rákóczi György főasztalnok- és főlovász-mestere, kükküllői főispán; II. Rákóczi György alatt Torda vármegye főispánja, udvarhelyszéki főkapitány. Huszár Mátyásnak fiain kívül két leánya volt - Margit (Tholdalagi Jánosné) és Borbála (Torma Györgyné, majd hídvégi Nemes Jánosné).

Torma György és Huszár Borbála leánya volt Torma Éva, előbb Zágoni Mikes Pálné, majd Boér Ferencné. Az első férjétől született Mikes Kelemen - aki gyermekkori éveit Abafáján töltötte -, a másodiktól pedig Boér-Huszár József. Így kerültek, házasság révén, a kövesdi Boérok az abafájai birtokra. Boér Ferenc és Torma Éva fia, Boér József, felvette anyai nagyanja férjének a nevét, így lett a kövesdi Boérokból - kövesdi Huszár család. Mikes Kelemen Boér Ferenc hatására tért át a katolikus vallásra. Ugyancsak az ő hatására - fiával együtt - katolikus lett Torma Éva is.

Az abafáji római katolikus templom keleti oldala, XIII.sz. (Ősz. P. Zoltán rajza)

Beházasodás folytán Abafáján birtokos volt a báró Bornemisza család is. Ez az ág a kászoni nemesekből emelkedett főúri rangba. A XVII. század végétől kezd jelentősebb szerephez jutni. Kászoni báró Bornemisza János 1708-ban csíki főkirálybíró, később udvari kancellár, majd főkormányiszéki tanácsos. Felesége Haller István (Torda vármegye főispánja, majd a főkormányiszék elnöke) Jeánya: Borbála. Haller István második felesége Torma Borbála, Torma Éva testvére. Ezen a jogon Abafáján is birtoka volt. Bornemisza János fia, Pál már mint abafáji birtokos Mikes István leányát, Annát (Mikes Kelemen unokatestvérét) vette feleségül.

A régi nevezetes abafáji történelmi család leszármazottai közé tartozott az a Huszár Károly is (1829-1895), aki mint huszárhonvéd végigharcolta a szabadságharcot Bem oldalán, valamint a XX. század elején élt báró Huszár László is, akinek brenhidai Huszár Mária-Terézia volt a felesége. Gyermekük: József, Károly, Mária-Terézia, Erzsébet, Mónika és Ilona. Huszár László báró korán meghalt, az özvegy bárónő maradt csak gyermekeivel. 1948-ban, az államosításkor, mindenükből kifosztották őket, el kellett hagyniuk a kastélyt, és a falut is.

Huszár László gyermekei közül báró Huszár József Temesvár tartományba került. 1956-ban belekeveredett az úgynevezett „Szoboszlai mozgalomba”. A letartóztatott 56 vádlottat a népi demokratikus rendszer megdöntésére és az elnyomó tőkés-földesúri rendszer

visszaállítására irányuló fegyveres lázadás szervezésével, „államcsínnyel” vádolták, s közülük 11 vádlottat halálra ítélték, köztük báró Huszár József volt földbirtokost is. A kivégzés helye és időpontja a mai napig ismeretlen!¹¹⁴

A Huszár család belsősége, kastélya és gazdasági épületei, a középkori római katolikus templommal szemben, az út jobb oldalán található. A család kastélyának XIX. századból származó késői barokk épülete az átmeneti klasszicizáló stílus képét mutatja, de nincs írott emlék építésének évéről.¹¹⁵ Az egyemeletes faépület főhomlokzatán a háromszögű oromfal és homlokzatainak kevés dísz a klasszicizmusra vall. A homlokzat tengelyében a főbejárat elé emelt kocsifelhajtó és emeleti erkélyterasz barokkos, miképpen a földszinti helyiségek csehsüveg-boltozatai is. A kazettás famennyezetű terem kiképzése, a falburkolatok és az ajtók asztalosmunkája a kastély egykori gazdagságát és fényűzését tükrözi. Az egyemeletes melléképület oromfalán lévő felirat „Anno MDCCXX” és homlokzatainak kiképzése is barokkos. 1944 után padlását beépítették, átalakították manzárd emeletté, hálószobák részére. (Ezek az épületek az utóbbi években üresen állnak, gondoskodás hiányában pusztulásra vannak ítélve.)

A kastély gazdagon és ízlésesen volt berendezve. Német reneszánsz faragású, francia barokk és empire stílusú bútorok, értékes festmények, népművészeti tárgyak s szép gyertyatartók díszítették. A kastély körüli parkot a francia kertek mintájára alakították ki, szökőkúttal és szobrokkal, de ezt a XIX. században az angol parkok mintájára alakították át. A park, a kastély díszje, a nemtörődömség, a hanyagság miatt tönkrement, értékes fának egy részét kivágták, szerszámfa- vagy tűzifaként használták fel.

Az abafáji kastélyhoz és tulajdonosához kapcsolódik egy nevezetes magyar költő, műfordító és hírlapíró, Dsida Jenő (1907-1938) két évig tartó házinevelősködése, aki nevelője volt báró Huszár László gyermekeinek. Az itteni baráti kapcsolatait a Régeniász című versében örökítette meg. Abafáji tartózkodását a Baróthi Ádám szobrászművész készítette emlékplakett hirdeti, mely a kastély falán látható. Abafája egyéb nevezetesebb épületei a különböző vallásfelekezetek templomai és az iskolák. A református egyházközség temploma 1890-ben, 2390 forintos költséggel épült. Az építkezési munkálatokat, a fuvarozást is, maga a nép végezte. A templom kőtornyát a ledőlt fatorony helyébe, 30 méter magasságban, 8000 korona összegért 1912-ben építették.¹¹⁶ Az ortodox templomot 1948 és 1959 között emelték. A templom építése, freskókkal való díszítése az ezt követő években is folytatódott.

Iskolák és iskolai oktatás

Az abafáji magyar nyelvű iskolai oktatásról megbízható adataink csak a XIX. század hatvanas éveiből vannak. A református tanulókat 1866-ig a pap tanította, saját lakásán. Ebben az évben Réthi Lajos, báró Huszár Károly házi nevelője, látván a helyi református iskola elhanyagolt és szomorú helyzetét, az iskola ügyének támogatására megnyerte a báróné, Bornemisza Anna pártfogását. A báróné az ingyenes ellátáson és lakáson kívül, a tanító fizetéseként felajánlotta az 500 forintos úrbéri kötvény évi 5 százalékos kamatját. Réthi Lajos még ugyanabban az évben a marosvásárhelyi ev. ref. főtanodából kiválasztotta tanítónak Szálkai Józsefet.

Az iskolaépület csak később, az 1890-es évek elején készült el. 1890-ben két lelkes egyháztag, Fülöp János és Barta Miklós, saját birtokuk lekötésével, 600 forint kölcsönt vettek fel az iskola felépítésére. Bothos István mérnök díjmentes tervet készített, díjmentesen végezte az építkezési munkálatokat is. A tanítói lakást is magába foglaló egytantermes iskola

1891-ben készült el véglegesen.¹¹⁷ Idővel, a tanulók számának növekedésével egyidejűleg, szükségessé vált az iskolai épület kibővítése. Erre 1934-ben került sor, mikor százezer lejes költséggel kibővítették az egytantermes iskolát.

Abafáján szervezett román nyelvű oktatás a XIX. század közepére tehető. Az akkori iskolai oktatás anyagi feltételeinek megteremtéséhez báró Bornemisza Pál is hozzájárult. Egy 1853-ban keltezett, Alapítvány című okmányból arról értesülünk, hogy a báró Abafája határában 7 ha nagyságú területet (szántóföldet, kaszálót) ajánlott fel az iskola részére, melynek jövedelmét a „fiatalok haladására” és a tanító fizetésének kiegészítésére kellett fordítani. Ezzel a segítséggel lehetővé tette a görög katolikus iskola felépítését. Ez az iskola a görög katolikus templom mellett állott. Idővel kicsinek bizonyult ez az épület, ezért 1884-től gyűjtés kezdődött egy újabb iskola építésére. Az új iskolai épületet a régi mellett építették fel 1885-ben, alapja kőből, falai téglából készültek, és zsindelellyel fedték be. Az egytantermes iskola magába foglalta a tanítói lakást is.¹¹⁸

A református és a görög katolikus iskolákon kívül létezett egy római katolikus iskola is. Egytantermes iskola volt, tanítói lakással és iskolai udvarral. 1896-ban a már 27 évi iskolai szolgálattal rendelkező Bartalis József volt ennek az iskolának a képesített tanítója. A tanító évi fizetése készpénzben 130 forint, az ingatlan értéke pedig 890 forint volt.¹¹⁹

Az egyházi iskolák mellé 1927-ben egy állami iskola is épült. Idővel, a tanulók számának gyarapodásával egyidejűleg új iskolai épület emelése vált szükségessé. A tanulók számának növekedését jól érzékeltetik a következő adatok: az 1948-49-es tanévben az abafáji iskolákba 138, az 1959-60-as tanévben 179 tanuló, az 1970-71-es tanévben már 271 (150 román, 127 magyar) tanuló iratkozott be.¹²⁰ Ilyen körülmények között az évről évre szaporodó tanulókat és osztályokat a meglévő iskolaépületek már nem tudták kielégítő módon befogadni.

Ebből a szükségletből, néptanácsi és lakossági hozzájárulással, az 1970-es évek elején felépítették a 9 osztályteremmel, laboratóriummal és irodai helyiségekkel rendelkező, korszerű emeletes iskolát. 1970 őszétől kezdve ebben az épületben kapott helyet a Szászrégen abafáji negyedében működő 4-es számú 1-VIII. osztályos általános iskola. Az iskolának, így a kis létszámú I-IV. osztályos magyar tagozatnak is, állandó gondot okoz a roma gyermekek beiskolázása, másrészt a régeni városi iskolák tanulókat elszívó hatása.

Abafája mindenkor lakosságának fő megélhetési forrása a mezőgazdaság. 1895-ben a 179 gazdaság összesen 1786 hold területtel rendelkezett: 893 hold szántófölddel, 49 hold kerttel, 185 hold réttel, 620 hold legelővel, 7 hold erdővel és 32 hold terméketlen területtel.¹²¹ Ugyanebben az időben lakossága 5 lófogat, 27 ökőrfogat, 26 tehénfogat, 1 bivaly és 1 öszvérfogat tulajdonosa volt.¹²²

Lakói jelenleg a mezőgazdaságból származó jövedelmüket a régeni gyárakban, Vállalatokban és a helybéli magánvállalkozásokban végzett munkáért járó javadalmazással s egyéb jövedelmekkel pótolják.

„A település lakói románok, magyarok és romák. A Pragmatica Sanctio korában, 1720-21-ben 48 családot (16 jobbágy, 11 zsellér és 21 más) vettek nyilvántartásba.¹²³ A hat évtizeddel később készített statisztikai kimutatás alapján az Abafáján élő 144 család 110 házban lakott. Jogi népessége 753 személy volt: 379 férfi, 374 nő. A férfiak társadalmi helyzete, foglalkozás szerinti megoszlása: pap - 3, nemes - 5, tisztviselő - 1, katona - 2,

paraszt - 18, örököseik - 12, zsellér - 154, egyéb - 44. Az 1 és 17 év közötti gyermekek száma - 140.124

Lakói számának és etnikai összetételének alakulása az 1850 és 1992 között végzett népszámlálások adatai szerint:

Év	Román	Magyar	Német	Egyéb	Összesen
1850	385	308	-	134	827
1880	334	341	6	242	923
1900	464	653	10	54	1181
1910	366	853	4	12	1235
1930	684	640	3	26	1353
1941	407	926	5	196	1534
1966	935	926	9	247	2117
1977	1140	929	8	620	2697
1992	1121	767	6	969	2863 125

Az egyes statisztikai adatok nem tüntetik fel a romák számát, vagy őket az egyéb lakosok közé sorolják. Ebből adódik elsősorban a román és a magyar lakosság számarányában mutatkozó nagyobb különbség. Adott esetben - az impérium-váltást követően vagy egyéb érdekből következően - a lakosok közül sokan egyéb nemzetiségűnek vallották magukat.

RADNÓTFÁJA

Szászrégen tőszomszédságában, a Maros és a Görgény folyó találkozásánál fekszik. Régebb Maros-Torda vármegye egyik települése volt, Szászrégen alsó járásához tartozott. 1956-ig közigazgatásilag önálló település volt, de ekkor megszűnt önállósága, és Régen városrészévé vált. Annak ellenére, hogy Szászrégen vonzásköréhez tartozott, századokon át Radnótfája sorsa mégsem ezzel, hanem a görgényi várral és kincstári uradalommal állott összefüggésben, melynek ez a falu is tartozéka és nyugat felé végső faluja volt.

Neve a magyar Radnót személynévnek és a birtokos személyranggal ellátott fa, erdő főnévnek az összetétele. A román Iemuteni tulajdonképpen értelme Radnót emberei, Radnótok¹²⁶. Radnótfája neve - Kelemen Lajos (1877-1963) történész véleménye szerint - ősi, Árpád-kori nemzetség és személynév. A Kökényes-Radnót nemzetségnek egyik tagja volt az a Radnót, aki az utolsó Árpádházi királyok idejében Nógrád megyében lakott, de 1310-ben már Erdélyben élt. Itt birtokosa volt a tekei nagy uradalomnak, amelyhez Kolozs megyében Nagyida, Szászpéntek, Szászakna, Komlód, Ludvég, Banyica, Nyulas, Kozmatelke, Szászkend, Kamarás és Szombattelke tartozott. Radnót 1322 előtt halt meg, hatalmas vagyonát ebben az évben adta Károly Róbert király (1308-1342) egyik sógorának, Kacsics Simon székely ispánnak. De ugyanakkor itt volt az erdélyi vajda, a Kacsics nemzetség egy még hatalmasabb tagja, Széchényi Tamás, aki a mai szászrégeni evangélikus templomot is építtette, és akinek észak-erdélyi birtokai 20 faluban, Beszterce közelétől a Marosszék határárt

érintő mai Várhegyig terjedtek. Radnót ezek rokona lévén, feltehetően különböző tisztségeket kapott. Valószínű, hogy a két hatalmas Kacsics-sarj rokonsága révén Radnót éppen a görgényi várnak lehetett várnagya vagy más tisztségviselője, s a Marostól a gyergyói hegyekig nyúló nagy várbirtok nyugati szélén ő telepítette Radnótfáját, amely az ő nevét is viselheti - írja a falu eredetéről és nevééről Kelemen Lajos. A falu nevének előtagja mindenesetre telepítője nevét őrzi, Radnótfája - Radnót falvája, faluja.¹²⁷

- Radnótfája a pápai tizedjegyzékben már a XIV. század első harmadában 1330-1335 között - mint önálló egyházközség szerepel, s neve ott Arnolfaya, Villa Renoldi, Reinolfaya alakban fordul elő. Oklevelekben pedig 1453-tól mint a görgényi vár egyik faluját ismerjük meg, a Görgény völgyi és közeli más 25 faluval együtt a görgényi várhoz tartozott.¹²⁸

1332-ben plébániatemploma van, papja, Albert ebben az évben, a pápai tizedjegyzék szerint 15 régi banálist fizet, majd 6 régi banálist, 1333-ban 1 garast, majd 4 régi banálist, 1334-ben Arnold pap 5 garast fizet, majd ismét Albert 5 régi banálist, 1335-ben még 3 garast.¹²⁹ 1332-ben Radnótfájának Echterf néven való említése szász településre utal, s így a plébánia létesítését és a templom építését kb. egy századdal előbbre, a XIII. századra lehet tenni¹³⁰ - Lestyán Ferenc véleménye szerint. Ez a középkori templom azonban nem maradt meg. Helyette a Maros áradásai miatt a régittől távolabb, keletre építettek újat. A régi aránylag kicsi, torony nélküli templom volt.

Középkori katolikus lakossága a reformáció idején, a XVI. század második felében, részben református, részben lutheránus lesz. A hagyomány a reformálódást Szinyei János deáknak tulajdonítja. A hagyomány azt is állítja, hogy a radnótfajai és a magyarbólkényi református egyházközségek a XVI. és XVII. században kölcsönösen, felváltva éltek egymással anya- és leányegyházközségi viszonyban, aszerint, hogy időnként melyik volt az erősebb, s melyik tarthatott papot. Református papjai közül legrégebb Madocsai Sándor, 1729-ből. Áldozatkészségével Németi László (1759-1791), tudós készülségével és rendtartó, építő buzgalomával Gergely Lajos (1867-1918) tűnt ki,¹³¹ később Bakk József, a református lelképásztor.

A község múltjának krónikása, Kelemen Lajos szerint a település ősi temploma a Maros síkságára épült. Ezt azonban elpusztították a vízáradások. Emiatt a XVIII. század elején (1737), majd 1792-ben; a XIX. században pedig 1832-ben építettek új templomot, mivel ezek is használhatatlanokká váltak az árvizek miatt.¹³² Az 1832-ben épített templom is szűknek bizonyult idővel, ezért 1894-95ben új, tágas és célszerűbb templomot építettek. Ez már az ötödik temploma volt a radnótfaji magyarságnak. A görög katolikus románok temploma 1869-ben épült. Ezt a templomot a falu ortodox vallású hívei az 1980-as években lebontották, és helyén közadakozásból újat építettek.

Radnótfája és más közeli települések alapításuktól kezdve hosszú időn át a görgényi várhoz és uradalomhoz tartoztak. A falu lakói közül egyesek, mint darabontok vagy puskások, a várban teljesítettek fegyveres szolgálatot. Az 1678as összeírás szerint a várhoz szolgáló darabontok száma 51 volt. 1688-ig számuk hatra apadt, de 1712-re 19-re szaporodott.¹³³ Tizedesük Balási István volt, s a puskások név szerint a következők voltak: Bálás András, Csere Péter, Fábíán Mihály, görgényi Jakab István, Lakatos Gergely (2), János és Márton, Nagy András és Ferenc, Szilágyi György és István, Szőlősi Mihály, Téglás János, Vámos Miklós, Varga János és Zoltán Gábor. Számuk 1715-ben újra kilencre apadt. Ugyanakkor azonban már 13 nemes birtokost írtak jegyzékbe: gr. Teleki Sándor 7 telekkel, Luczai Sámuel 4, Fülöp Mihály, Sáfár György, Keresztesi Gáspár, Nagy György, Fülöp Péter 2-2, Csernátoni

István, Hegyesi Mihály, Király Dávid, Nagy Zsigmond, Rápolti János és Zöldi Gáspár 1-1 telekkel.¹³⁴

Egy másik, 1729-ből származó összeírás szerint Radnótfáján ugyancsak tíz ilyen birtokos lakott: Budai Ferenc, Csernátoni Ferenc és József osztatlan testvérek, Csernátoni István, Fülöp Péter, Gámán András, özv. Luczai Andrásné Balogh Éva, Máthé Gábor, Nagy György és Sáfár György.¹³⁵

Radnótfája egyes nemes birtokosainak telkei a görgényi váruradalom területéből szakadtak ki. Egyes fejedelmek kiválóbb híveiket egy vagy több telekkel és a hozzátartozó birtokrészekkel jutalmazták. De egyes esetekben - főleg Apafi Mihály fejedelemsége idején (1661-1690) - a kincstár szorult állapota vagy a fejedelem alkalmi szüksége is hozzájárult egyes telkek elidegenítéséhez. Báthori Zsigmond 1591. aug. 25-én Nátházi Jánosnak, a görgényi vár gyaloghadnagyának ajándékozta a kincstár egész radnótfáji birtokállagát.¹³⁶ Midőn 1702-ben felülvizsgálták a radnótfáji nemesek birtokjogát, kiderült, hogy az igazolt szerzeményeket csaknem mind Apafi Mihály idejében vették vagy zálogosították el. A kincstár részére végzett összeírásokból, a br. Bornemisza család levéltári adataiból és Torda megye egykori nemességigazoló pereiből megállapítható - írja Kelemen Lajos -, hogy Radnótfája mai román lakossága elődeit részben a kincstár, de főleg az említett nemes lakosság telepítette jobbágyként vagy zsellérként a faluba, az utóbbi háromszáz évben.¹³⁷

Az 1720-as általános országos összeírás idején Radnótfáján 32 családot (5 nemes, 16 jobbágy, 4 zsellér, 5 taksás szabados és 2 más családot) írtak össze. Ezeknek 145 és háromnegyed köből férőjú szántóföldjük, 64 és fél hold kaszálójuk volt.¹³⁸

Iskolai oktatás

A radnótfáji magyar nyelvű oktatás kezdetére vonatkozólag nincsenek konkrét adataink. Azt viszont tudjuk, hogy Radnótfája az 1330-as években már önálló egyházközség volt, így feltételezhető, hogy létezett valamilyen vallásos jellegű oktatás az egyház mellett. A reformáció idején a falu lakói reformátusokká váltak, így a református egyház lett a magyar nyelvű oktatás megszervezője. Szervezett iskolai oktatásról és iskola létezéséről azonban csak a XVIII. század második feléből vannak ismereteink. Ezt a feltevést megerősíti egy 1761-es írásos dokumentum is, amelyben az áll, hogy a kurátor eskü által kötelezte magát arra, hogy becsülettel vigyázza az egyház jövedelmét, amely által biztosítja a pap és a tanító fizetését is.¹³⁹

Az iskolai oktatásnak helyet adó épületek az idők folyamán a víz áradásainak voltak kitéve, éppen úgy, mint a templomok, így az áradások miatt nemcsak a templomokat kellett többször is más helyre építeni, hanem az iskolákat is. Kelemen Lajos Radnótfájáról szóló tanulmányában az 1791. évi víz okozta károkról és az azt követő templom- és iskolaépítésről a következőket írja: „Az egyházközség 1791-ben új templomot emelt, de ez is csak 41 évig állott fenn, mert vízjárta helyre építették, s áradások idején használhatatlanná vált. Végre 1832-ben br. Bornemisza Leopoldtól, a görgényi uradalom akkori urától szerzett célszerűbb helyen építették föl új templomukat... Azonban ez a templom szűknek és sötétnek bizonyult, s az egyházközség az 1841-től épített kis malma bérletéből és az 1868-tól kezdett célszerűbb és helyesebb gazdálkodás eredményéül csakhamar új iskolát, tanítói, majd papi lakot, s 1894-95-ben egészen új, tágas és célszerű templomot és tornyot épített.”¹⁴⁰ Az iskolát és a mellette levő tanítói lakást 1348 forint értékben építették fel 1869-ben. Az első világháború után

bekövetkezett impériumváltás nehéz körülményeket teremtett az erdélyi magyarság számára. Nagy gondot és anyagi terhet jelentett az anyanyelvű oktatás biztosítása az új körülmények között. Az Anghelescu tanügyi miniszter nevével fémjelzett törvények 1923-tól kezdve olyan korlátozásokat tartalmaztak, melyek az anyanyelvű oktatás megszüntetését célozták. Törekvésük volt, hogy a magyar felekezeti iskolákat állami iskolákká alakítsák át, és azokban román nyelvű oktatást folytassanak. Keresték az okot a felekezeti iskolák bezárására, hogy valamilyen hibát kapjanak az iskola épületében vagy a benne folyó munkában. Kifogásokat emeltek a radnótfáji magyar felekezeti iskola ellen is, hogy nem elég magasak a falai, hogy kicsik az ablakai. Az egyház tagjai tudták, hogy mi lesz a következménye a kifogásoknak, s emiatt gyorsan cselekedtek. A megállapodás szerint lebontották a régi iskolát, és helyébe egytantermes új iskolát és tanítói lakást építettek, 1926-ban.

Néhány év múlva azonban újabb veszély fenyegette a magyar nyelvű iskolákat amiatt, hogy egy tanteremben csak negyven gyermek tanulását engedélyezték. Ahol nem volt elegendő tanterem, onnan a gyermekeket át kellett íratni az állami román iskolába. Az 1930-as évek elején Radnótfáján a tanköteles magyar gyermekek száma 60-80 körül volt. Ilyen körülmények között gondoskodni kellett a második tanterem felépítéséről. A hívek összefogásával, pénzbeli támogatásával és munkájával 1934 szeptemberére elkészült a második tanterem is. A későbbi években a tanköteles gyermekek számának 180-200 főre való növekedése újabb tanterem építését követelte meg. 1943-ban sok munkával, hozzáállással felépítették a modern harmadik tantermet.¹⁴¹

Míg az 1930-40-es években a tanteremhiány, addig az utóbbi években a tanulóihiány okozta állandó gondot egy magyar tannyelvű osztály működtetésére Radnótfáján.

A radnótfáji kastélyok

A múltban a faluban lakott nemeseknek kisebb portája s jobb háza volt. Legnagyobb kastélyszerű épülete a tinkovai Matskási családnak volt. A nagy, 28 szobás épületet s a mellette lévő szép parkot, 190 holdnyi birtokkal együtt Matskási István adta el az 1921-es földreform előtt a falu földműveseinek. A kastélyból nyolc szoba maradt meg, a többi építőanyagként használták fel. A vásárlók kivágták, és 100 ezer lejért eladták bútor- és tűzfának a szép park fáit is. Radnótfáján, a Maros egyik félszigetén volt egy másik emeletes kastély.

Egyik Bethlen gróf építtette az 1880-as évek elején. Az 1880-as évek második felében pár évig a Tholdalagi grófok is laktak benne. Később a lebontott kastély anyagát egy régi építész használta fel vállalkozásainál.

Rudolf trónörökös görgényi vadászatai idején épült Radnótfája állomása is. A trónörökös itt szállt ki, midőn Görgénybe ment, s itt ült fel a vonatra, mikor onnan visszatért. A falu egykori lakói látták az itt megfordult székely ispánokat, némelyik erdélyi vajdát, majd a fejedelmeket, midőn itt mentek át Görgénybe. Járt itt Bocskai István, s innen ment szomorú magányába Báthori Gáborné fejedelemszögy. Itt járt I. Rákóczi György fejedelem a közeli Mocsárerdőben tartott híres vadászataira. A kuruc háborúk idején, 1704-ben, de főleg 1708-ban, ez a falu is sokat szenvedett a megszálló csapatoktól. Ezenkívül pedig mint fő közlekedési útvonalba eső helyet, pestisjárványok látogatták és irtották lakosságát 1708-1709, 1718-1719 és az 1737-1742-es években. A kuruc háborúk idején elpusztult a Szászrégen felé vezető és Görgénynek jövedelmező vámshíd is, amely utóbb Szászrégen birtokába jutott.¹⁴²

Gazdasága és lakói

Lakossága többségének a mezőgazdaság, sokuknak a fűrészipar biztosított megélhetést. Napjainkban a mezőgazdaságból származó jövedelmüket az ipari és kereskedelmi vállalatokban, egységeiben végzett munkából származó jövedelemmel egészítik ki. A XIX. század végén a 140 gazdaság 344 hold szántófölddel, 64 hold kerttel, 237 réttel, 192 hold legelővel, 6 hold erdővel, 128 hold terméketlen (összesen: 971 hold) területtel rendelkezett. A gazdaságokban 54 ígásfogatot (21 ló-, 30 ökör-, 3 tehén-) alkalmaztak. 144 Ugyanebben az időben a következő állatállomány és méhcsalád volt a tulajdonukban: 273 szarvasmarha, 55 ló, 2 szamár, 105 sertés, 24 juh, 750 baromfi és 21 méhcsalád. 145

Radnótfája vegyes lakosságú település, magyarok, románok és csekély számban egyéb nemzetiségek lakják. Az 1784-87-es első magyarországi népszámlálás a következő adatokat tartalmazza Radnótfájáról: 77 házban 93 család élt. Jogi népességét 389 személy alkotta: 197 férfi, 192 nő. A férfiak foglalkozás szerint a következőképpen oszlottak meg: pap - 2, nemes - 43, paraszt - 28, örökösök - 23, zsellér - 41, egyéb - 14; az 1 és 17 éves gyermekek száma - 46. 146

Az 1780-as éveket követő népszámlálások adatai szerint Radnótfája lakóinak száma és nemzetiségi megoszlása a következőképpen alakult:

Év	Román	Magyar	Német	Egyéb	Összesen
1850	245	250	19	26	540
1880	254	343	68	32	697
1900	375	512	157	-	1044
1910	546	837	207	37	1627
1930	646	944	22	129	1741
1941	456	1360	30	36	1882
1966	286	691	4	26	1007
1977	577	610	8	-	1195
1992	805	564	3	1	1373147

A statisztikai adatok tükrözik a román lakosság növekvő, majd csökkenő számát, az 1960-as évek után pedig ugrásszerű növekedését. A magyar lakosság számát tekintve viszont a folyamatos növekedést nagyméretű csökkenés követi az 1960-as évektől kezdődően. Ennek valószínű okai: a fiatalok egy részének Régenbe vagy más helységekre való költözése vagy külföldre telepedése. Az egykori népes német lakosságnak három személyre fogyatkozása 1992-ben a folyamatos kivándorlással magyarázható. Az egyéb lakosságot főleg románok alkották. A XX. század második felében, 1970 elején, a radnótfáji románokat áttelepítették Abafájára, s emiatt van az, hogy a statisztikai adatoknak ez a rovata 1970-től kezdve már csak egy ukrán nemzetiségű lakost tüntet fel.

Forrás:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Szaszregen_es_videke/pages/002_szaszregen_es.htm